

สถาบันสงฆ์ในสังคมไทย

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)
เรียบเรียง

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

คำปรารภ

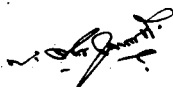
ในวโรกาสอันเป็นมหามงคลสมัยที่ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ วันที่ ๕ ธันวาคม ศกนี้ เพื่อเป็นการแสดงความจงรักภักดีและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ที่ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจ อำนวยคุณประโยชน์แก่ประเทศและประชาชนชาวไทยอย่างมหาศาล รัฐบาลจึงแต่งตั้ง “คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” ขึ้น เพื่อดำเนินการจัดงานพระราชพิธีใหญ่ใหญ่สมพระเกียรติสืบกับความปลาบปลื้มปิติยินดีของคนไทยทั้งชาติ

คณะอนุกรรมการฝ่ายศาสนา เป็นอนุกรรมการในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติฯ มีหน้าที่พิจารณาจัดกิจกรรมทางศาสนาเพื่อเฉลิมพระเกียรติ และถวายราชสดุดี ได้แต่งตั้ง “คณะทำงานจัดพิมพ์หนังสือพระพุทธศาสนาในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ” ขึ้นอีกชุดหนึ่ง ให้มีหน้าที่ดำเนินการจัดทำและจัดพิมพ์หนังสือหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนหนังสือเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจและพระราชจริยาวัตร รวม ๖๓ เล่ม ดังรายชื่อปรากฏในท้ายหนังสือแต่ละเล่มในชุดนี้แล้ว

ในนามประธานกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ขอขอบคุณคณะอนุกรรมการฝ่ายศาสนา คณะทำงานฯ และผู้เกี่ยวข้องทุกท่าน ที่มีส่วนให้การดำเนินงานครั้งนี้ ประสบความสำเร็จด้วยดี บรรลุผลสมความมุ่งหมายทุกประการ และหวังว่าหนังสือทุกเล่มในชุดดังกล่าว จะเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อประเทศและประชาชนอย่างกว้างขวาง ทั้งในด้านประวัติศาสตร์ที่ทรงคุณค่าและเป็นแหล่งธรรมะและวิทยาการที่ถูกต้องทันสมัยต่อไปในอนาคต

ขออำนาจแห่งเจตนาอันเป็นมหาฤทธานุภาพในการจัดทำหนังสือนี้ ได้โปรดคุ้มครอง
อภิบาลให้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี-
นาถ และพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ ทรงพระเกษมสำราญ พระชนมายุยิ่งยง
นาน เป็นมิ่งขวัญร่มเกล้าของปวงชนชาวไทยสืบไปตลอดกาลนาน

พลเอก

(เปรม ติณสูลานนท์)

นายกรัฐมนตรี

ประธานคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

คำนำ

คณะอนุกรรมการฝ่ายศาสนา ในคณะกรรมการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้แต่งตั้งคณะทำงาน “จัดพิมพ์หนังสือพระพุทธศาสนาในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ” ขึ้น เพื่อพิจารณาดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือทางพระพุทธศาสนา ในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

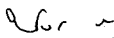
คณะทำงานเห็นพ้องกันว่า หนังสือดังกล่าวควรจัดพิมพ์เป็น ๒ ชุด คือ หลักธรรมเฉลิมพระเกียรติชุดหนึ่ง และหลักธรรมราชสดุดีอีกชุดหนึ่ง โดยในชุดหลักธรรมเฉลิมพระเกียรตินั้น ให้นำหัวข้อเรื่องและหัวข้อธรรมทางพระพุทธศาสนาตามหลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการ ตั้งแต่ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑ ถึงมัธยมศึกษาปีที่ ๖ มาเรียบเรียงจัดพิมพ์เป็นหนังสือชุดรวม ๖๐ เล่ม เท่ากับพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ส่วนในชุดหลักธรรมราชสดุดี ประกอบด้วยหนังสือ ๓ เล่ม คือ “ประมวลสารคดีธรรม” เป็นข้อเขียนเกี่ยวกับสารคดีธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ได้คัดเลือกมารวมพิมพ์ไว้ในเล่มเดียวกัน หนังสือ “ทศพิธราชธรรม” ธรรม ๑๐ ประการ อันเป็นหลักธรรมแห่งพระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองประเทศ เสริมด้วยพระราชกรณียกิจและพระราชจริยาวัตรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในฐานะพระมหากษัตริย์ผู้ทรงทศพิธราชธรรม และหนังสือ “พระบรมราโชวาท” ที่ประมวลสารัตถะจากพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัส ที่ได้พระราชทานแก่คณะบุคคลในโอกาสต่าง ๆ นับแต่พระปฐมบรมราชโองการในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก วันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๓๓ เป็นต้นมา

โดยพิจารณาเห็นว่า หนังสือเหล่านี้จะยังประโยชน์ต่อผู้รักการศึกษา พุทธ-
ศาสนิกชน ตลอดจนประชาชนทั่วไป และทรงคุณค่ามหาศาลต่อประวัติศาสตร์ของชาติ
ในอนาคต คณะอนุกรรมการฯ ได้ทุ่มเทแรงกาย แรงใจ และสติปัญญา จัดทำกัน
อย่างรอบคอบ พิถีพิถันและระมัดระวัง ทั้งนี้ เพื่อให้หนังสือสำเร็จสมบูรณ์ สมดัง
วโรกาสอันสำคัญยิ่งอย่างแท้จริง

ในนามของประธานอนุกรรมการฯ ผมขอขอบคุณสำนักราชเลขาธิการ
กรมการศาสนา ธนาคารกสิกรไทย และผู้เกี่ยวข้องทุกท่าน ที่มีส่วนช่วยให้การจัดพิมพ์
หนังสือครั้งนี้ ดำเนินไปด้วยความราบรื่น สำเร็จผลสมดังเจตนารมณ์ที่วางไว้ทุก
ประการ

ขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัย และกุศลบุญราศีอันเกิดจากธรรมวิทยาทาน
ในการจัดทำหนังสือนี้ จงเป็นพลวปัจจัยให้องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระผู้เปี่ยม
ด้วยคุณธรรมอันประเสริฐ ทรงพระเกษมสำราญ พระชนมายุยิ่งยืนนาน สถิตเสถียร
ในมหิทธิราชราชสมบัติ จักรัสด้วยพระเกียรติคุณอดุลยศ ปราบกฏขจรไกลไปทั่วทิศานุ-
ทิศ สถิตเป็นร่มโพธิ์ทองของปวงประชาชาวไทยไปตลอดกาลนาน

(นายพงษ์ สารสิน)

รองนายกรัฐมนตรี

ประธานคณะกรรมการฝ่ายศาสนา

คำชี้แจง

การจัดทำหนังสือชุดหลักธรรมเฉลิมพระเกียรติ จำนวน ๖๐ เล่มนี้ คณะทำงานอนุมติตามข้อเสนอแนะของท่านปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (นายสมาน แสงมณี) ที่ได้ปรารภกับท่านเจ้าคุณพระพรหมญาณิ (ประยุทธ์ ปยุตโต) ว่า หากจะนำหัวข้อเรื่อง และหัวข้อธรรมในวิชาพระพุทธศาสนา ตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑-ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ มาเรียบเรียงเป็นหัวข้อละ ๑ เล่ม ให้มีเนื้อหาเพียงพอและสะดวกแก่การใช้เป็นคู่มือศึกษาของครูและนักเรียน ก็จักอำนวยความสะดวกเป็นอย่างดี

เมื่อคณะทำงาน ซึ่งมีอธิบดีกรมการศาสนา (นายมงคล ศรีไพรวรรณ) เป็นผู้อำนวยการโครงการ และรองอธิบดีกรมการศาสนา (นายแจ้ง สุนทือ) เป็นประธาน คณะทำงานได้มีมติมอบหมายให้เป็นบรรณาธิการหนังสือชุดนี้ จึงได้ขอความร่วมมือไปยังท่านผู้ทรงคุณวุฒิ ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ให้ช่วยกันเรียบเรียงท่านละ ๑-๒ เรื่อง อย่างไรก็ดี เนื่องจากระยะเวลากระชั้นชิด และแต่ละท่านต่างก็มีภารกิจมาก ได้มีผู้ส่งเรื่องมาให้ทันเวลาเตรียมการเพียง ๒๐ เรื่องเท่านั้น จึงได้ร่วมกับอาจารย์ทรงวิทย์ แก้วศรี พิจารณาเลือกสรรและขออนุญาตนำเรื่องที่มีผู้เรียบเรียงไว้แล้ว ซึ่งมีเนื้อหาตรงกับหัวข้อเรื่องหรือหัวข้อธรรมที่กำหนดไว้มาจัดพิมพ์ ซึ่งท่านเหล่านั้นก็ยินดีและอนุโมทนาที่จะได้มีส่วนร่วมในการจัดทำหนังสือเฉลิมพระเกียรติในครั้งนี้

หัวข้อเรื่องและหัวข้อธรรมตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ อาจจำแนกได้ ๓ ประเภท คือ ประเภทประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ๑ ประเภทหลักธรรม ๑ และประเภทวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา ๑ สองประเภทหลังนั้นมีผู้เรียบเรียงไว้มาก ส่วนประเภทแรกนั้นมีน้อยจึงได้รวมกันกับอาจารย์ทรงวิทย์ แก้วศรี รวบรวมและเรียบเรียงขึ้นให้บริบูรณ์ รวมผู้เรียบเรียงทั้งสิ้น ๓๒ ท่าน เป็นจำนวนหนังสือ ๖๐ เล่ม เสมด้วยพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

รูปแบบในการเสนอเรื่องหนังสือชุดนี้ มีทั้งแบบเทศนาโวหาร พรรณนาโวหาร
สารคดี ท่องเที่ยว จดหมาย เรื่องสั้น บทละคร ฯลฯ เพื่อแสดงความหลากหลายและสุม
ลึกของเรื่องในแนวต่าง ๆ กัน อย่างไรก็ตาม มีบางเรื่องได้ขอตัดทอนลงบ้าง บางเรื่องปรับ
ปรุงแก้ไขเพิ่มเติมบ้าง เพื่อให้เหมาะสมและมีขนาดรูปเล่มตามที่กำหนดไว้ และเพื่อ
สะดวกแก่การค้นคว้า โปรดตรวจดูเนื้อหาในรายละเอียดของแต่ละเล่มได้จากเล่มที่
๖๐ ซึ่งเป็น "สารบัญและครุฑนคณเรื่อง หนังสือชุดหลักธรรมเฉลิมพระเกียรติ"

ในฐานะบรรณาธิการ ขอขอบคุณท่านผู้เป็นเจ้าของบทประพันธ์ทุกท่านที่
ได้กรุณามอบเรื่องให้มาจัดพิมพ์ ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่กรมการศาสนาทุกท่านที่
ประสานงานในการจัดทำหนังสือนี้ และขอขอบคุณอนุโมทนาอาจารย์ทรงวิทย์ แก้วศรี
ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการรวบรวม เรียบเรียง ปรับปรุงแก้ไข และควบคุมการจัดพิมพ์
ทุกอย่างให้โดยตลอด ขณะเดียวกันก็ขอขอบคุณ อาจารย์วิชิต มุกตามณี และคณะที่
ได้ช่วยงานด้านศิลปกรรมจัดรูปเล่มและออกแบบปกหนังสือชุดนี้ทุกเล่ม ขอขอบคุณทุก
ท่านทุกคนที่ได้มีส่วนร่วมในการจัดทำโดยทั่วกัน

ขอถวายพระพรราชกุศลส่วนธรรมวิद्याทานจากการจัดทำหนังสือหลักธรรม
เฉลิมพระเกียรติ ๖๐ เล่มชุดนี้ แต่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณ
อันประเสริฐ ขอถวายพระพรให้ทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน และขอจงทรงพระเจริญใน
ธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นนิตย์ เทอญฯ

(พระโสมภณคณาภรณ์)

สถาบันสงฆ์ในสังคมไทย

พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

การรักษารากของสถาบันพุทธศาสนา

ศาสนาย่างที่เข้าใจกันโดยสามัญ เป็นผลอย่างหนึ่งแห่งความพยายามของมนุษย์ ที่จะแก้ไขปัญหาชีวิตบางอย่างของตน ซึ่งมีทั้งปัญหาเฉพาะบุคคล และปัญหาเกี่ยวกับความเกี่ยวข้องระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ที่เรียกว่าปัญหาทางสังคม ในเมื่อศาสนาเกิดจากความพยายามของมนุษย์ ศาสนาจึงเป็นเรื่องของมนุษย์จะเกิดขึ้น เสื่อม หรือสูญสิ้นไป สุดแต่มนุษย์บันดาล โดยเฉพาะในทางสังคม ในฐานะที่ศาสนาเป็นสถาบันทางสังคมอย่างหนึ่ง ศาสนาจะมีความสำคัญ

หมายเหตุ: พิมพ์ครั้งแรก สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๔ มีนาคม ๒๕๑๒.

พิมพ์ครั้งที่ ๒ ปรินท์ติ้งการศึกษาไทย สำนักพิมพ์เคสดีไทย ๒๕๑๘.

พิมพ์ครั้งที่ ๓ สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมล

คิมทอง ๒๕๒๗

ได้รับความยอมรับนับถือจากหมู่มนุษย์เพียงไร ก็อยู่ที่ว่า ศาสนา
ยังมีประโยชน์ช่วยสนองความต้องการของมนุษย์ ในการแก้ไขปัญหา
ของพวกเขาได้เพียงใด และมนุษย์ยังมองเห็นความจำเป็นของศาสนา
อยู่เพียงใด ข้อนี้หมายความว่า การดำรงอยู่ เจริญขึ้น เสื่อมลง
หรือสิ้นไปของศาสนา ขึ้นอยู่กับประโยชน์ที่มีต่อสังคมเป็นสำคัญ

สายตาสามัญของมนุษย์ มองเห็นศาสนาในรูปของสิ่งที่เป็
ตัวแทนหรือเครื่องหมาย ที่ชัดที่สุด คือนักบวชหรือพระสงฆ์ และ
ศาสนสถาน เช่น วัด โบสถ์ วิหาร สถูปเจดีย์ ที่ห้อมล้อมนักบวช
หรือพระสงฆ์อยู่ ดังนั้น ความเป็นไปของศาสนาใดศาสนาหนึ่งใน
สายตาสามัญของมนุษย์ ก็คือความเป็นไปของนักบวชหรือพระสงฆ์
และวัดถุสถานที่เกี่ยวข้องในศาสนานั้นนั่นเอง

ในสมัยโบราณ เมื่อมนุษย์มีสติปัญญายังไม่เจริญ รู้ความจริง
เกี่ยวกับความเป็นไปและความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายภายในธรรม-
ชาติน้อย นักบวชซึ่งเป็นมนุษย์ประเภทที่มีความรู้และสติปัญญาสูง
สุดในบรรดาคนเหล่านั้น ก็ได้พยายามค้นคิดและช่วยให้มนุษย์ในยุค
สมัยนั้น ได้รู้จักความจริงที่ซ่อนเร้นในธรรมชาติ และเห็นธรรม-
ชาติทั้งหลาย ตามกำลังสติปัญญาของตน ทำให้มนุษย์รู้จักกับสิ่งที่
ตนมองไม่เห็น ซึ่งมีอำนาจเหนือตน และรู้วิธีปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้น
แล้วนักบวชเหล่านั้นก็รับเป็นผู้ทำการต่าง ๆ ที่เรียกว่าพิธีกรรม เป็น
สื่อติดต่อกับสิ่งที่มองไม่เห็นทั้งหลาย เพื่อช่วยสนองความต้องการ
ของมนุษย์สมัยนั้น พิธีกรรมเหล่านี้มีความสำคัญดุจชีวิตจิตใจของ
มนุษย์เหล่านั้น นักบวช ซึ่งเป็นคนพวกเดียวที่ทำพิธีกรรมเหล่านั้น
ได้ จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับเขา เป็นที่เคารพบูชาของเขา
ศาสนาจึงกลายเป็นส่วนสำคัญแห่งชีวิตของมนุษย์เหล่านั้น ในสมัย

เช่นนี้ ความสามารถในการประกอบพิธีกรรมก็นับว่ามีประโยชน์มาก
เพียงพอแล้ว เพราะมนุษย์มีสติปัญญาที่ต้องการและทำได้เพียง
เท่านั้น

เมื่อมนุษย์มีสติปัญญาเจริญมากขึ้น ความหมายของบุคคล
และสิ่งทั้งหลายที่เป็นส่วนประกอบของศาสนา ก็เจริญก้าวหน้าไป
ด้วย บางอย่างก็มีความหมายกว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น บางอย่างก็เปลี่ยน
แปลงไปเป็นอย่างอื่น สุดแต่จะสนองความต้องการของมนุษย์ ชัก
จูงมนุษย์ให้พ้นจากปัญหาได้มากขึ้นเพียงไร และเท่าที่ผู้ค้นคิดทาง
ศาสนานั้นจะมีสติปัญญารู้ได้ จนถึงขั้นที่เป็นพุทธศาสนา ซึ่งความ
หมายของทุกสิ่งทุกอย่างในศาสนาเปลี่ยนแปลงไปเกือบทั้งหมด
นักบวชคือพระสงฆ์ มิใช่เป็นผู้ทำหน้าที่เป็นสื่อติดต่อกับสิ่งที่มอง
ไม่เห็น เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ โดยการทำพิธีกรรม
แต่หมายถึงผู้เดินทางลัดในการปฏิบัติธรรมคำสอนทางศาสนา มิได้
เกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรืออำนาจเบื่องบนเหนือธรรมชาติ แต่กลายเป็น
การแสดงกฎธรรมชาติดูแลและความเจริญแห่งชีวิต อย่างธรรมดา
เท่านั้น ศาสดามีชีวิตแทนของอำนาจเบื่องบน หรือผู้บันดาลความ
รอดพ้นแก่มนุษย์ผู้เชื่อฟัง แต่หมายถึงผู้ค้นพบความจริงแห่งธรรม-
ชาติ และทำหน้าที่เป็นครูช่วยชี้ทางเดินแก่ผู้อื่นเท่านั้น พิธีกรรม
มิได้หมายถึงเครื่องมือสื่อสารระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่มองไม่เห็น
แต่กลายเป็นวิธีดำเนินการเพื่อรักษาระเบียบแบบแผนของสังคม
และเป็นอุบายสร้างความประณีตงดงาม ทางความสัมพันธ์ระหว่าง
มนุษย์ในสังคม ในขณะเดียวกัน มนุษย์ผู้มีความเจริญทางสติปัญญา
อยู่ในระดับต่าง ๆ ก็เข้ามาเกี่ยวข้องกับศาสนา และกระทำกิจกรรม
ต่าง ๆ ทางศาสนา โดยแทรกความรู้สึกละความเข้าใจของตนเข้า

ไปในสิ่งเหล่านั้น ตามภูมิความรู้และสติปัญญาของตน ๆ และต่างได้ใช้ศาสนา เป็นเครื่องสนองความต้องการของตน ได้รับประโยชน์จากศาสนาไปตามระดับจิตใจและสติปัญญาของตน บางครั้งพระสงฆ์ ซึ่งเป็นผู้นำทางพระพุทธศาสนาเอง ก็ได้ชักนำองค์ประกอบทางศาสนา กลับลงมาสู่ความหมายเก่า ๆ และกระทำการต่าง ๆ ตามใจมนุษย์เหล่านั้น เพื่อประโยชน์ของตนบ้าง ของคนอื่น ๆ บ้างตามเหตุการณ์ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ความหมายแห่งองค์ประกอบต่าง ๆ ของศาสนาจะเปลี่ยนแปลงไป แต่พระพุทธศาสนาก็ยังมีหน้าที่หลักเหมือนอย่างศาสนาทั้งหลาย คือแก้ไขปัญหาชีวิตของมนุษย์ ซึ่งมีทั้งในด้านส่วนเฉพาะบุคคลและหน้าที่ต่อสังคม

ความเป็นมาในอดีตได้แสดงให้เห็นว่า สมัยใดพระสงฆ์ซึ่งเป็นตัวแทนและเป็นเครื่องปรากฏของพระพุทธศาสนา ดำรงมั่นในสมณปฏิบัติ ทั้งในส่วนอัตตัตถปฏิบัติ และในส่วนสมณกิจอนุเคราะห์ชนหมู่มาก สามารถบำเพ็ญประโยชน์สนองความต้องการโดยธรรมแก่สังคมด้วยเมตตาธรรมตามหน้าที่ สมัยนั้นสังคมก็มองเห็นความจำเป็นของพระศาสนา พระสงฆ์ก็ได้รับความเคารพเทิดทูนบูชา พระศาสนาก็เจริญรุ่งเรือง เป็นส่วนประกอบอันขาดไม่ได้ของสังคม แต่สมัยใดพระสงฆ์ปฏิบัติเคลื่อนคลาด ไม่สามารถชักนำสังคมไปสู่ความสงบสุขและความเจริญโดยธรรมได้สมัยนั้นฐานะของพระสงฆ์ก็เสื่อมโทรมลง ศรัทธาในพระศาสนาก็เสื่อมถอย สังคมก็ไม่เห็นความสำคัญของพระศาสนา และเป็นโอกาสแก่ชนมิชอบาภิวาฏฐิผู้มุ่งร้าย ทำลายพระศาสนาลงได้ ในบางถิ่นถึงหมดสิ้นไปจากแผ่นดินก็มี

เฉพาะในประเทศไทยแต่อดีต พระสงฆ์ได้บำเพ็ญสมณกิจ

เพื่อประโยชน์แก่สังคมอย่างมากมาย จนทำให้วัดวาอารามซึ่งเป็นที่ตั้งของสถาบันศาสนานั้น กลายเป็นศูนย์รวมจิตใจและศูนย์กลางทางสังคม เป็นส่วนประกอบที่ขาดไม่ได้ของชุมชนทุกขนาด เช่น แม้สร้างหมู่บ้านเล็ก ๆ ขึ้นใหม่ก็ต้องสร้างวัดขึ้นด้วย เป็นต้น กล่าวได้ว่าวัดทำหน้าที่เป็นสถาบันสังคมครบทุกแบบ เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล สภา สโมสร ที่พักแรมคนเดินทาง สถานบันเทิง พิพิธภัณฑ์ เป็นต้น เรียกได้ว่าเป็นทุกอย่างของชุมชน พระสงฆ์มีฐานะเป็นผู้นำทั้งทางจิตใจและทางสังคม ได้รับความเคารพนับถือและบูชา เป็นที่เชื่อถือสูงสุด ความจริงในเรื่องนี้เป็นที่ยอมรับกันทั่วไป และมีหลักฐานที่ยังให้เห็นผลสืบมาแม้ถึงปัจจุบัน

อนึ่ง ในขณะที่พระศาสนามีความหมายต่อสังคมเป็นอย่างมาก พระสงฆ์เป็นที่เคารพบูชาและเป็นเหมือนผู้ถือประทีปส่องทางชีวิตของประชาชน วัดเป็นศูนย์รวมชีวิตจิตใจของชุมชนเช่นนี้ ประชาชนมองเห็นวัดวาอารามเป็นสมบัติร่วมกันของเขaperทุกคน และมีความสำนึกในคุณของพระศาสนา จึงแสดงออกซึ่งศรัทธา และความจงรักภักดีเหล่านี้ ด้วยการสร้างสรรค์สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ไว้ที่วัด และพยายามสร้างให้สวยงามที่สุดเท่าที่จะทำได้ พากเพียรประดิษฐ์ตกแต่งจนเกิดเป็นศิลปวัตถุขึ้นจำนวนมากมาย เหลือเป็นประจักษ์พยานมาจนบัดนี้ก็ไม่น้อย ศิลปวัตถุทั้งหลายเหล่านี้เกิดจากจิตใจอันบริสุทธิ์เปี่ยมด้วยศรัทธาปสาทะ มิใช่เป็นการค้า มิได้มุ่งผลอาภิสตอบแทน เป็นผลงานแห่งความ پاکเพียรของบรรพบุรุษชาวไทย ถือได้ว่าเป็นสมบัติส่วนกลางของชีวิต เป็นสมบัติของพระศาสนา ศิลปวัตถุทั้งหลายเหล่านี้ ครั้นตกทอดมาถึงปัจจุบัน ก็ได้เป็นส่วนสำคัญแห่งวัฒนธรรมของชาติ เป็นเครื่องแสดงถึงระดับความเจริญ

ของชาติและพระศาสนา แสดงถึงความเป็นชาติอิสระ ความมีสิ่ง
สร้างสรรค์อันเป็นของตนเอง เป็นสิ่งที่สามารถให้เกิดความภาคภูมิใจ
และเป็นพยานที่สามารถนำไปแสดงแก่ผู้อื่นได้โดยชอบธรรมว่า ชาติ
ไทยและพระพุทธศาสนาของไทยได้มีความเจริญรุ่งเรืองมาแล้วเพียง
ใด และทั้งเป็นหลักฐานสำหรับสืบถึงประวัติความเป็นมาของชาติ
ของพระศาสนา และประวัติของท้องถิ่นนั้น ๆ ได้ด้วย ปราศจาก
ศิลปะวัตถุเหล่านี้แล้ว แม้มีศิลปกรรมวัตถุและความเจริญก้าวหน้าอย่าง
ปัจจุบันมากมาย ก็ไม่สามารถนำไปอวดแก่ใครได้ ด้วยเป็นของทำ
ตามเขา และยังตามหลังเขาอยู่ด้วยซ้ำ มองในแง่เศรษฐกิจ อาจคิด
ว่าสิ่งเหล่านี้ใช้ประโยชน์อะไรมิได้ ตั้งอยู่เกะกะ และต้องสิ้นเปลือง
เงินทองบูรณะรักษา แต่ความจริง สิ่งเหล่านี้ นอกจากมีคุณค่าทาง
วัฒนธรรมทางจิตใจแล้ว มองในแง่เศรษฐกิจเผิน ๆ ก็เห็นได้ว่า สิ่ง
เหล่านี้เองเป็นที่มาสำคัญของรายได้ของชาติ ทำให้ประเทศได้เงิน
ทองจากชาวต่างชาติเข้ามาท่องเที่ยวเป็นอันมาก โดยไม่ต้องออกแรง
อะไร เพียงมีไว้ให้เขาดู ปราศจากสิ่งเหล่านี้จะมีอะไรให้เขาชม
เพราะตึกกรมบ้านช่อง ความเจริญอย่างสมัยใหม่ บ้านเมืองเขาก็มี
อยู่แล้ว และมีตึกว่าก็มาก

ปัจจุบัน เรายังมีความรู้สึกกันทั่วไปว่า พระพุทธศาสนาใน
ประเทศไทย มีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอันมากยิ่งกว่าในดินแดนใด
ได้เป็นถึงศาสนาประจำชาติ เป็นดินแดนแห่งผ้ากาสาพุทธ์เต็มไป
ด้วยวัดวาอาราม มีประชาชนเป็นพุทธศาสนิกเกินกว่า ๙๐ เปอร์เซ็นต์
แต่การที่จะถือเอาภาพที่ปรากฏในปัจจุบัน เป็นเครื่องตัดสินแน่นอน
ว่าใครจะเจริญกว่าใครนั้นย่อมไม่ถูกต้อง เพราะผู้ที่เจริญรุ่งเรืองอยู่
ในปัจจุบัน ก็ด้วยอาศัยตระเตรียมตัวมานานในอดีต ผู้ที่เจริญรุ่งเรือง

แล้วนี้ แม้ว่ากำลังเสื่อมอยู่ในปัจจุบัน ก็อาจมองเห็นว่ายังรุ่งเรืองกว่าผู้อื่น ที่กำลังเฟื่องเจริญขึ้น ต่อในอนาคตตอกผลจึงจะปรากฏให้เห็นชัดว่าใครเจริญกว่าใคร เพราะปัจจุบันเป็นผลของอดีต และเป็นเครื่องส่องถึงอนาคตความเจริญที่มีอยู่ในปัจจุบัน ต้องนับว่าเป็นผลแห่งการกระทำในอดีต ส่วนปัจจุบันเองจะส่งผลให้เห็นในอนาคต เราพอจะคาดหมายถึงอนาคตได้ ด้วยการพิจารณาสภาพการณ์และการกระทำในปัจจุบันนี้ ว่าเป็นอยู่อย่างไร เราจะต้องยอมรับว่าความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในประเทศไทยปัจจุบัน เป็นผลแห่งความพากเพียรของบรรพบุรุษในอดีตมาเป็นเวลายาวนาน และเป็นพยานแสดงว่าพระพุทธศาสนาได้เคยเจริญรุ่งเรืองแล้วในอดีต แต่ในอนาคต พุทธศาสนาจะเป็นอย่างไรนั้น ก็พึงพิจารณาคุณสมบัติที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เช่นว่า พระสงฆ์มีความสำคัญ มีความหมายต่อสังคมในขณะนี้เพียงใด พระสงฆ์ที่วามานั้นมีฐานะเป็นผู้นำทางจิตใจและทางสังคม ได้รับความเคารพเชื่อถือเทิดทูนหรือไม่ ประชาชนที่เคารพบูชาพระสงฆ์และพระศาสนา เป็นคนรุ่นเก่าที่กำลังจะหมดสิ้นไป หรือเป็นคนรุ่นใหม่ที่จะมาเป็นอนาคตของชาติและศาสนา ในกาลข้างหน้าวัดวาอารามยังเป็นศูนย์รวมจิตใจ และศูนย์กลางแห่งกิจกรรมของชุมชนอยู่แค่ไหน พุทธศาสนิกที่มีเกิน ๔๐ เปอร์เซ็นต์นั้น ตัวเลขของ ๔๐ กำลังลดลงหรือเพิ่มขึ้น เป็นต้น

ความจริง หากใช้ความคิดเล็กน้อยก็จะมองเห็นว่า ความที่พูดกันไปว่า พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในเมืองไทยนั้น เป็นคำที่กล่าวกันขึ้นอย่างผิวเผิน โดยกำหนดเอาจากภาพวัดวาอารามสวยงาม จำนวนพระสงฆ์มากมาย การแสดงออกซึ่งศรัทธาปสาทะของคน

รุ่นเก่า ๆ และประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งพูดได้ว่าเป็นผลแห่งความ
พากเพียรของบรรพบุรุษในอดีตทั้งสิ้น เป็นคำพูดที่ขาดพื้นฐานอัน
หนักแน่น หากจะดูสภาพที่แท้จริงแล้วน่าจะต้องพิจารณาว่า ขณะนี้
พระสงฆ์และวัดวาอารามมีฐานะและบทบาทอย่างไร ในการทำ
หน้าที่สนองความต้องการของสังคม

ปัจจุบัน พุทธศาสนิกฝ่ายคฤหัสถ์ประเภทที่เรียกกันว่าปัญญา
ชน กำลังปรารภและแสดงความเป็นห่วงสภาวะการณ์ของพระ
พุทธศาสนา ทั้งทางคำพูดและข้อเขียนกว้างขวางมากขึ้นจนหมด
ความจำเป็นที่จะต้องเก็บเรื่องนี้ไว้ปริกษากันจำเพาะ ข้อปรารภ
นั้นก็คือว่า พระศาสนา ซึ่งหมายถึงพระสงฆ์และวัดกำลังสูญสิ้น
บทบาท ฐานะ และความหมายออกไปจากสังคมมากขึ้นทุกขณะ
บางอย่างก็หมดไปแล้ว บางอย่างก็กำลังจะหมดไปโดยเฉพาะใน
สังคมนคร วัดมิได้เป็นศูนย์กลางของชุมชนอีกต่อไป ไม่เป็นสถาน
ศึกษาสำหรับกุลบุตรอีกต่อไป นอกจากการศึกษาพระปริยัติธรรม
อย่างกระต่อนกระแต่นเท่านั้น ไม่จำเป็นจะต้องมาพิจารณาว่าคำพูด
ของปัญญาชนเหล่านั้นน่าเชื่อถือหรือไม่ เพราะเป็นข้อเท็จจริงที่ทุกคน
พอจะมองเห็นได้ด้วยตนเอง คำของปัญญาชนเหล่านั้น เป็นเพียง
ข้อสะกิดและเตือนไม่ให้ชาวพุทธมัวหลงงมิจ อย่างว่างเปล่า ใน
ภาพวัดวาอารามอันสวยงาม และจำนวนอันมากมายของพระสงฆ์
แท้จริง อย่างไรก็ตามกิจอันกว้างขวางอย่างอื่นเลย แม้แต่หน้าที่
หลักเบื้องต้น คือการเผยแพร่วัฒนธรรมแก่ประชาชนก็มองเห็น
แล้วว่าพระสงฆ์ได้หมดความหมายไปจากหน้าที่นี้แล้วเป็นอันมาก
คงมีคนเฒ่าคนแก่จำนวนหนึ่งเท่านั้น ที่คอยฟังพระสงฆ์เทศนา
การเทศนาแทบจะกลายเป็นเพียงส่วนของพิธีกรรม ช่วยให้พิธี

การสมบูรณ์เท่านั้น ทัวประเทศมีพระสงฆ์เพียง ๒-๓ ปี หรือพอ
นับองค์ได้เท่านั้นที่ปัญาชนรับฟังคำสอน แม้พระธรรมหรือ
คำสอนในศาสนาจะเป็นสังฆธรรม เป็นความจริงที่ทุกคนต้องยอมรับ
แต่พระสงฆ์ทั่วไป ก็ไม่มีความรู้วิชาการทั่วไปที่ปัญาชนเขารู้กัน
พอเป็นสื่อถ่ายทอดแสดงพระธรรมให้เขาเข้าใจได้ เราจึงเห็นภาพ
ในสมัยนี้ว่า นักศึกษาสมัยใหม่ฟังธรรมและเชื่อถือคำสอนทาง
ศาสนา ที่ปัญาชนฝ่ายคฤหัสถ์บางท่านแสดง ยิ่งกว่าที่จะฟังจาก
พระสงฆ์ กล่าวได้ว่าคฤหัสถ์หรืออุบาสกเหล่านี้ กำลังช่วยรับภาระ
ในการเผยแผ่ธรรมไปจากพระสงฆ์มากขึ้น ปัจจุบันนี้หากจะมีคน
รุ่นใหม่เช่นนักศึกษา มีความเข้าใจถูกต้องในเรื่องพุทธศาสนา และ
มีความเชื่อความเลื่อมใสเกิดขึ้นบ้าง ก็ต้องยอมรับว่า นั่นเป็นผลงาน
ของปัญาชนฝ่ายคฤหัสถ์เหล่านั้น นับเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยรักษา
ความมั่นคงของพระพุทธศาสนาไว้

ในขณะที่สภาวะการณ์ต่างๆกำลังอยู่ในสภาพน่าเป็นห่วง แต่
ในขณะเดียวกันก็ต้องยอมรับด้วยว่า ปัญาชนเหล่านั้นมากท่าน
มีความบกพร่องในด้านความรู้พื้นฐานบางอย่างทางพระพุทธศาสนา
แต่ที่สามารถเข้าใจและแสดงพระพุทธศาสนาออกให้เป็นที่เชื่อถือ
ได้ ก็เพราะอาศัยความรู้ในวิชาการสมัยใหม่มาเป็นสื่อ นำความเข้าใจ
และมักเข้าใจมุ่งหนักไปด้านใดด้านหนึ่งไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร เช่น
เดียวกับที่พระสงฆ์ส่วนมากไม่สามารถเข้าใจ และมองเห็นค่าแห่ง
คำสอนของพระพุทธศาสนาบางประการ เพราะขาดความรู้วิชาการ
สมัยใหม่มาเป็นสื่อเปรียบเทียบกับให้เด่นขึ้น นอกจากนี้ ปัญาชน
คฤหัสถ์เหล่านั้น ก็ขาดคุณลักษณะโดยภาวะที่จะทำหน้าที่เผยแผ่
สั่งสอน และไม่สามารถอุทิศเวลาให้แก่งานนี้ได้โดยตรงตามความ

สมควร จึงน่าจะต้องช่วยกันปรับปรุง ส่งเสริมพระสงฆ์รุ่นใหม่ให้มีความรู้ความสามารถที่จะปฏิบัติหน้าที่โดยสมบูรณ์ ทั้งนี้ ไม่เฉพาะหน้าที่ในการเผยแผ่สั่งสอนธรรมเท่านั้น แต่รวมทั้งการฟื้นฟูฐานะทางสังคมอย่างอื่น ๆ ด้วย ขณะนี้ปรากฏว่า พุทธบริษัทบางส่วนทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ที่ตระหนักในเรื่องนี้ กำลังเร่งรัดปรับปรุงตัวก็มีอยู่

อย่างไรก็ดี ในขณะที่ยฐานะบางอย่างกำลังเสื่อมสูญไป และขณะที่พุทธบริษัทกำลังพยายามฟื้นฟูฐานะบางอย่างของวัดและพระสงฆ์อยู่นั้น ยังมีฐานะอย่างหนึ่งที่พระสงฆ์จะพึงรักษาไว้ได้โดยง่าย ฐานะนี้คือ การที่วัดวาอารามเป็นศูนย์กลางสำคัญของวัฒนธรรมของชาติ เพราะเป็นแหล่งที่เกิดของศิลปกรรมทั้งหลาย ซึ่งเป็นสมบัติส่วนกลาง ของชาติและศาสนา ฐานะนี้เป็นสิ่งที่บรรพบุรุษสร้างไว้ให้ ซึ่งพระสงฆ์ปัจจุบันจะได้มาเองโดยไม่ต้องลงทุนอะไร นอกจากการบำรุงและรักษา หรือเมื่อไม่สามารถบำรุงจะเพียงรักษาไว้อย่างเดียวก็ยังเป็นการดี เวลานี้มีท่านที่รู้ค่าแห่งศิลปวัตถุเป็นจำนวนมาก พวกกันหัวนเกรงว่าศิลปกรรมต่าง ๆ ได้ถูกทำลายและกำลังถูกทำลายไปเรื่อย ๆ โดยผู้หวังประโยชน์ส่วนตัวบ้าง โดยผู้หวังดีแต่รู้เท่าไม่ถึงการณ์ ลงมือซ่อมแซมผิดหลักวิชาบ้าง หรือรื้อของเก่าสร้างใหม่บ้าง เป็นเหตุให้สมบัติของชาติและพระศาสนาซึ่งเกิดขึ้นมาได้ยาก ใช้เวลาสร้างยาวนาน ต้องถูกทำลายลงไปในช่วงเวลาอันสั้นเป็นจำนวนมาก จริงอยู่ การซ่อมแซมและการก่อสร้างของใหม่ ย่อมเป็นสิ่งจำเป็นและควรทำอย่างยิ่ง แต่ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับศิลปกรรมและวัตถุโบราณอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว น่าจะต้องพิจารณาพิเคราะห์ก่อนโดยรอบคอบ หากตนเองไม่มี

ความรู้นั้นจะได้ปรึกษาหารือท่านผู้รู้ก่อน เพื่อว่าการกระทำนั้นจักไม่เป็นเหตุให้เกิดวิปัสสารคือความเดือดร้อนใจในภายหลัง ว่าตนได้กลายเป็นผู้ย่ำแย่จิตใจและศรัทธาของบรรพบุรุษนำเอาของใหม่ ๆ ที่ทำขึ้นเพื่อการค้าปราศจากคุณค่าในทางจิตใจ มาลบล้างหลักฐานเกียรติของบรรพบุรุษเหล่านั้น เป็นผู้ทำลายสมบัติส่วนกลางและวัฒนธรรมของชาติและทำลายประวัติของพระศาสนา ซึ่งไม่มีเอกชนผู้ใดมีสิทธิโดยชอบธรรมที่จะทำลายได้เลย

โดยปกติ พระสงฆ์ในฐานะตัวแทนของสถาบันศาสนาย่อมมีความรู้สึกผิดชอบต่อสมบัติของพระศาสนา เป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ดังนั้น ถ้าหากพระสงฆ์จะได้ทำการอันใด ที่เป็นการทำลายศิลปกรรมอันเป็นสมบัติของชาติและพระศาสนาลงไปแล้ว การกระทำนั้นก็น่าจะเป็นด้วยความไม่รู้ไม่เข้าใจเป็นเหตุ เพราะในปัจจุบันพระสงฆ์ไม่มีโอกาสเรียนรู้วิชาการต่าง ๆ ทั่ว ๆ ไปเหมือนในสมัยโบราณ เช่นอย่าง การช่าง และศิลป เป็นต้น เพราะการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ในปัจจุบัน แม้ว่าจะได้จัดเป็นหลักเป็นฐานขึ้นมาก็เป็นการเรียนวิชาในวงแคบอย่างยิ่ง ความจริง วิชาการอย่างอื่นที่จำเป็นสำหรับพระสงฆ์ และการดำรงพระศาสนายังมีอีกมากมาย ในสมัยพุทธกาล พระสงฆ์ต้องเรียนรู้แม้แต่การตัดเย็บซ่อมจีวร บางท่านก็ชำนาญการก่อสร้าง มีตัวอย่างประจักษ์อยู่ เช่นพระมหาโมคคัลลานะ เคยได้รับมอบหมายจากพระพุทธเจ้าให้เป็นผู้ควบคุมนวกรรมคือการก่อสร้างเป็นต้น ในสมัยปัจจุบันมีวิชาหลายอย่างที่จำเป็นสำหรับพระสงฆ์ แต่ทั้งที่รู้ถือว่าจำเป็นและต้องใช้ อยู่ ก็มักทำเป็นไม่รู้ไม่เห็น และทำเสมือนว่าเป็นเรื่องนอกกริตนอกรอย ไม่ยอมให้พระสงฆ์เรียน ปล่อยให้เฝ้าหากันเอาเอง แต่ครั้งมีผู้

เรียนรู้มาแล้ว ก็จับมาใช้งาน พระเถระผู้ใหญ่บางรูปที่มีความรู้
ชำนาญในวิชาที่ก่อสร้างเป็นต้น ได้นำความรู้เหล่านั้นมาใช้ประโยชน์
แก่พระศาสนาอยู่เสมอ และก็ได้รับความเคารพนับถือ เป็นที่พึ่ง
อาศัยของหมู่คณะเป็นอันมาก โดยเหตุนี้แทนที่จะทำไม่รู้ไม่เห็น
ปล่อยไปตามเรื่องตามราวซึ่งก็ควบคุมไม่ได้ด้วย และแทนที่จะคอย
จับพระมาใช้งาน โดยไม่รับรู้ว่าได้เรียนมาอย่างไร ควรจะยอมรับ
ความจริงว่า วิชาการอย่างใดจำเป็น มีประโยชน์แก่พระศาสนาใน
แง่ใด แล้วกำหนดให้พระสงฆ์ได้เล่าเรียนกันจริงจัง และได้ผล
ดีกว่า เพราะตราบไต่ที่ยังเป็นการเรียนรู้เพื่อประโยชน์แก่กิจการ
ศาสนา มิใช่เพื่อเป็นอาชีพหรือเพื่อยึดติดอยู่ และไม่ผิดวินัยแล้ว
ก็ย่อมเป็นการเล่าเรียนที่สมควรแก่พระสงฆ์ ตัวอย่างในด้านศิลปนี้
อย่างน้อยก็ควรให้พระสงฆ์ได้เรียนรู้คุณค่าของศิลป และรู้หลักการ
คุ้มครองรักษาศิลปวัตถุ เป็นต้น เพื่อจะได้สามารถรักษาวัตถุและ
สมบัติพระศาสนาไว้ได้บ้าง แม้ในขณะที่ยังมิได้จัดให้มีการศึกษา
อย่างจริงจัง หากท่านผู้รู้ซึ่งหวังประโยชน์แก่พระศาสนา จะแนะนำ
เผยแพร่ความรู้แก่พระสงฆ์บ้างตามโอกาส เช่นทางสื่อมวลชนต่าง ๆ
เป็นการให้การศึกษาโดยทางอ้อม ก็คงจะเป็นประโยชน์อยู่บ้าง

อนึ่ง การรักษารฐานะของวัดวาอารามให้เป็นศูนย์กลางของ
วัฒนธรรมนั้น มิใช่แต่เพียงเก็บรักษาศิลปกรรม ศิลปวัตถุเหล่านั้น
ไว้ได้เท่านั้น แต่ยังต้องจัดสภาพแวดล้อมในวัดทั้งหมดให้สมกันด้วย
เช่น การปฏิบัติต่อศิลปวัตถุและศิลปกรรมต่าง ๆ ให้เหมาะสม
การจัดตั้งไว้ในที่อันควร การไม่ทำให้กรุงรังด้วยวัตถุแปลกปลอม
เช่น ภาพการค้า การโฆษณา ซึ่งเสมือนเป็นการดูหมิ่นศาสนสถาน
ตลอดจนการสร้างบรรยากาศของวัดให้ร่มรื่นสงบสมชื่อเป็นอาราม

จริง ๆ สามารถทำให้ประชาชนที่เข้ามา สามารถอุทานเสมือนในสมัยพุทธกาลได้ว่า “ที่นี่ไม่รวยหนอ ที่นี่ไม่ขัดช่องหนอ” เมื่อทำได้แบบนี้ ถึงจะไม่สามารถช่วยทำประโยชน์อย่างอื่นแก่เขา วัดก็ยังมีคุณค่าพิเศษ มีความหมายต่อสังคม

ฐานะของวัดที่เป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมประจำชาติ และฐานะของพระสงฆ์ที่เป็นผู้บำรุงรักษาวัฒนธรรมของชาติไว้ได้นั้นย่อมเป็นฐานะที่มีค่าสูง ควรแก่การเคารพนับถืออย่างหนึ่ง นับว่ามีความสำคัญสำหรับประเทศชาติ และพระศาสนาอย่างมากเพราะเป็นการช่วยให้สมบัติของชาติดำรงอยู่ และมีเครื่องแสดงความเป็นชาติ แต่น่าเป็นห่วงว่า ถ้าพระสงฆ์ปล่อยให้ฐานะนี้หมดไปอีก และไม่สามารถฟื้นฟูฐานะอย่างอื่นที่กำลังจะหมดไปให้กลับคืนมาได้แล้วไซ้ร้ ถึงเวลานั้น พระธรรมก็คงกลับคืนไปสู่ธรรมชาติตามเดิม ส่วนพระสงฆ์ก็คงเหลือฐานะอยู่อย่างเดียวคือความเป็นเจ้าหน้าที่ประกอบพิธีกรรม เหมือนอย่างศาสนาสมัยโบราณ ซึ่งเป็นสภาพที่ไม่ควรให้เกิดขึ้นเลย เพราะในสมัยที่มนุษย์มีความเจริญก้าวหน้าทางสติปัญญามาถึงเพียงนี้แล้ว พิธีกรรมหาได้มีความหมายคุณค่าและความสำคัญต่อสังคม เสมอเหมือนอย่างในสมัยโบราณไม่ จึงเป็นเรื่องที่พุทธบริษัท ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ไม่ควรประมาท ควรช่วยกันแก้ไขปรับปรุงก่อนที่จะสายเกินแก้

ปัญหาฐานะและภารกิจของพระสงฆ์ ในสังคมปัจจุบัน

ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชน

คณะสงฆ์เป็นสถาบันที่ใหญ่ที่สุดสถาบันหนึ่งของชาติ สถิติเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ แสดงว่า มีภิกษุสามเณรทั่วประเทศจำนวน ๒๓๗,๗๗๐ รูป เทียบกับประชากรของประเทศ ๒๘,๐๗๒,๔๓๑ คน จะได้เป็นอัตราส่วน ภิกษุสามเณร ๑ รูป ต่อประชาชน ประมาณ ๑๑๐ คน นอกจากจะเป็นสถาบันที่ใหญ่ พระสงฆ์ยังมียฐานะและความเป็นอยู่ที่ต่างออกไปจากประชาชนเป็นอันมาก มีวัตถุประสงค์ในการดำรงเพศโดยเฉพาะ มีระเบียบวินัยสำหรับกำหนดความเป็นอยู่ต่างออกไป และได้รับความยกย่องจากประชาชนให้อยู่ในฐานะเป็นที่เคารพสักการะ เรียกได้ว่าเป็นอีกสังคมหนึ่งต่างหาก

หมายเหตุ: พิมพ์ครั้งแรก สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับพุทธศาสนากับสังคมไทย (ฉบับพิเศษ ๔) ๒๕๐๘.

พิมพ์ครั้งที่ ๒ ปรัชญาการศึกษาไทย สำนักพิมพ์เคล็ดไทย ๒๕๑๘.

พิมพ์ครั้งที่ ๓ สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย สำนักพิมพ์มูลนิธิ
โกมลคีมทอง ๒๕๒๗

แต่การมีฐานะและความเป็นอยู่ต่างหากออกไปนี้ มิได้หมายความว่า พระสงฆ์จะต้องแยกตัวเด็ดขาดออกไปจากประชาชน และปลีกตัวอยู่โดยลำพัง เพราะจุดมุ่งหมายของชีวิตพรหมจรรย์นั้นโดยแท้จริงก็เป็นจุดหมายสำหรับทุกคนหรือทุกชีวิต การออกบวชก็คืออุบายหรือวิธีการ ที่จะให้เข้าถึงจุดหมายนั้นโดยสะดวกและรวดเร็วขึ้น เมื่อบวชแล้วก็ต้องอาศัยปัจจัยสี่ ที่เป็นเครื่องดำรงชีวิตด้านวัตถุจากประชาชน และเมื่อปฏิบัติตามวิธีการเพื่อเข้าถึงจุดหมายนั้น ได้ผลสำเร็จทางสติปัญญาหรือจิตใจที่สูงขึ้นไป ก็สมควรจะต้องนำมาชี้แจงแนะนำแก่ประชาชน ที่ตนได้อาศัยปัจจัยสี่เลี้ยงชีวิตนั้นด้วย จึงเกิดเป็นข้อผูกพันต่อกันในรูปการตอบแทนหรือให้และให้ตอบ เป็นวัตถุฝ่ายหนึ่งและจิตใจฝ่ายหนึ่ง แต่ไม่ใช่การซื้อขายหรือกู้ยืม เพราะประกอบด้วยคุณค่าทางจิตใจ อย่างน้อยก็ศรัทธาในฝ่ายหนึ่ง และเมตตาในอีกฝ่ายหนึ่ง และความผูกพันนี้ ก็ทำให้เกิดความสัมพันธ์ในแบบอาศัยกันและกันขึ้นซึ่งมองเห็นได้ชัดในประวัติการณ์ของพุทธศาสนา โดยเฉพาะตลอดประวัติศาสตร์ของชาติเราเอง และแม้ในสมัยปัจจุบัน

อันที่จริง การกิจในการสงเคราะห์ประชาชนในด้านสติปัญญาหรือจิตใจนั้น ว่าตามอุดมคติของพุทธศาสนาแล้ว ไม่ได้หมายเอาหน้าที่ที่เกิดจากข้อผูกพันในการตอบแทน แต่หมายถึงหน้าที่ที่เกิดจากคุณธรรม คือความกรุณา คิดจะช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ให้มีชีวิตที่ปลอดโปร่งเป็นสุข ซึ่งจะเห็นได้จากพระจริยวัตรของพระบรมศาสดาเอง ตลอดถึงคำสอนทั่วไป เช่นคำรัสสั่งสาวก

ออกประกาศศาสนา ที่ให้สาวกจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุข
ของชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก* เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การกำหนดให้เป็นหน้าที่ ด้วยอาศัยความผูกพัน
ในลักษณะการตอบแทน ก็เป็นสิ่งจำเป็น โดยเฉพาะในเมื่อคณะ
สงฆ์กลายเป็นองค์กรหรือสถาบันที่ใหญ่ และต้องดำรงอยู่ตลอด
ระยะเวลานาน และการตอบแทนนี้ได้มุ่งการสงเคราะห์กันเป็น
ส่วนบุคคลหรือจำเพาะปัจเจกชน แต่มุ่งในรูปสมัชชาคือการสง-
เคราะห์กันระหว่างสงฆ์กับประชาชน ไม่ใช่ระหว่างภิกษุ ก. กับ
นาย ข.

หน้าที่ของพระสงฆ์ต่อประชาชนที่กล่าวแล้วนั้น มีอยู่ในหลัก
คำสั่งสอนที่เรียกว่าธรรมและวินัยนั่นเอง จะขอยกมาเป็นตัวอย่าง
ส่วนหนึ่ง

มีพุทธพจน์แห่งหนึ่ง แนะนำให้บรรพชิต คือนักบวช
พิจารณาอยู่เสมอ ๆ ว่า “บรรพชิตพึงพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า ความเป็น
อยู่ของเราเนื่องด้วยผู้อื่น”^๑

อีกแห่งหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสเตือนพระสงฆ์ ให้คำนึง
ถึงความสัมพันธ์ในแบบพึ่งพาอาศัยกัน ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์
ว่า

๑. จู วินัยปิฎก มหาขันธกะ พระไตรปิฎก เล่ม ๔ ข้อ ๓๒ หน้า ๓๔

๒. จู อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต, พระไตรปิฎก เล่ม ๒๔ ข้อ ๔๘ หน้า ๔๒

“ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลายเป็นผู้มีอุปการะ
มากแก่เธอทั้งหลาย บำรุงเธอทั้งหลายด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ
และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร

แม้เธอทั้งหลาย ก็จงเป็นผู้มีอุปการะมากแก่พราหมณ์และคฤหบดี
ทั้งหลาย จงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด
จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริ-
บูรณ์สิ้นเชิง แก่พราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้นเถิด

ภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์และบรรพชิตทั้งหลายต่างอาศัยกันและกัน
ด้วยอำนาจอามิสทานและธรรมทาน อยู่ประพฤติพรหมจรรย์นี้เพื่อต้อง
การสลัดโอชะ เพื่อทำความสิ้นทุกข์โดยชอบด้วยอาการอย่างนี้” •

ในสังคาลสูตร^๒ ซึ่งเป็นสูตรที่มีชื่อเสียงมากสูตรหนึ่งพระ
อรรถกถาจารย์เรียกว่าคิหิวินัย หรือวินัยสำหรับผู้ครองเรือน ได้
กำหนดหน้าที่ที่บุคคลพึงปฏิบัติต่อกันในสังคม คือระหว่างบิดา
มารดากับบุตร สามีกับภรรยา เพื่อนกับเพื่อน ครูอาจารย์กับศิษย์
และนายงานกับลูกจ้าง และได้กำหนดหน้าที่ระหว่างนักบวชกับ
ประชาชนไว้ว่า

๑. พุทฺธการสูตร ขุทฺทกนิกาย อิติวุตตกะ พระไตรปิฎก เล่ม ๒๕ ข้อ ๒๘๗
หน้า ๓๑๔

๒. บางทีเรียกว่า ลีลาโลวาทสูตร, ดู ทิฆนิกาย ปาฏิกวรรค พระไตรปิฎก
เล่ม ๑๑ ข้อ ๒๐๔ หน้า ๒๐๕

“โกรทหบดีบุตร สมณพราหมณ์ ผู้เป็นทิศเบื้องบน อันกุลบุตร
พึงบำรุงโดยฐานะ ๕ คือ

๑. ด้วยกายกรรมประกอบด้วยเมตตา ๒. ด้วยวจีกรรม ประกอบด้วยเมตตา ๓. ด้วยมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา ๔. ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู (คือเต็มใจต้อนรับ) ๕. ด้วยจัดหาอาหารสถานถวาย”

“สมณพราหมณ์ ผู้เป็นทิศเบื้องบน เมื่อได้รับการบำรุงจาก
กุลบุตรโดยฐานะ ๕ อย่างแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตร โดยฐานะ ๖
อย่าง คือ ๑. สอนให้ละเว้นจากความชั่ว ๒. แนะนำให้ตั้งอยู่ในความ
ดี ๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม ๔. สอนสิ่งที่ยังไม่เคยได้สดับแล้ว
เรียน ๕. ชี้แจงให้เข้าใจชัดในสิ่งที่ได้สดับแล้วเรียนแล้ว ๖. บอกทาง
สวรรค์ให้ (คือแนะนำวิถีครองชีวิตให้ได้รับผลดีและความสุข)”

ในวินัย ซึ่งเป็นกฎหมายของสงฆ์ มีบทบัญญัติสำหรับรักษา
ความสัมพันธ์ ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชนไว้ให้คงอยู่ในสภาพ
ที่มั่นคงตลอดไป เช่น บัญญัติว่า ให้สงฆ์พิจารณาลงปฏิสาราณีย-
กรรม แก่ภิกษุที่ทำความผิดต่อคฤหัสถ์ เช่น ขวนขวายเพื่อมิใช่ลามก
มิใช่ประโยชน์ เพื่ออยู่ไม่ได้แห่งคฤหัสถ์ คำว่าเปรียบเปรยยุยง
คฤหัสถ์ให้แตกแยกกัน รับคำอันเป็นธรรมแก่คฤหัสถ์แล้วไม่ทำจริง

เป็นต้น โดยลงโทษให้ไปขอมาต่อคฤหัสถ์นั้น^๑ และในทำนองเดียวกัน สำหรับคฤหัสถ์ที่ทำผิดต่อสงฆ์ ในความผิดที่คล้ายคลึงกันนี้ ก็มีบทบัญญัติให้สงฆ์ลงโทษค่าบาตร^๒ ได้เช่นเดียวกัน

หลักคำสอนเช่นนี้ นับว่าเป็นรากฐานที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชน เป็นไปอย่างใกล้ชิดและมั่นคงตลอดมา โดยเฉพาะในประเทศไทย ความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นได้ขยายตัวออก ถึงขนาดที่แสดงออกในชีวิตจิตใจของคนไทยทุกด้าน

ในด้านการศึกษา วัดได้กลายเป็นศูนย์กลางของการศึกษา พระเป็นผู้สอนวิชาการต่าง ๆ ทุกสาขา ไม่ว่าจะเป็นวิชาการทางโลกหรือทางธรรม ในสังคมไทยสมัยที่ล่วงมาไม่นานนี้เอง ผู้ที่รับราชการมีศตราบรรดาศักดิ์ ล้วนแต่เป็นผู้ที่ได้ผ่านการศึกษามาจากวัด โดยเฉพาะได้บวชเรียนมาแล้วเป็นส่วนมาก

ในทางสังคม วัดกลายเป็นศูนย์กลาง เป็นที่รวมของประชาชน ชาวบ้านได้มีโอกาสชุมนุมพบปะพร้อมเพรียงกันในคราวที่วัดมีงานงานสนุกสนานรื่นเริงก็มาจัดกันที่วัด มีเรื่องทุกข์หรือเดือดร้อนใจก็มาหาพระที่วัด วัดเป็นที่พักคนเดินทาง เป็นที่สงเคราะห์คนป่วยไข้ของสำหรับใช้ในกิจการสำคัญ ๆ ก็อยู่ที่วัด เมื่อครวเรือนใดมีกิจต้องใช้ ก็มายืมไปจากวัด ประชาชนมีความรู้สึกที่วัดเป็นของกลาง เป็นสมบัติร่วมกันของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นสำนักศึกษาที่ได้ส่งลูกหลานไปรับการอบรม พระกลายเป็นผู้นำของประชาชน ทั้งในทางจิตใจและทางสังคมเมื่อมีกิจเนื่องด้วยผลประ-

๑. ดู วินัยปิฎก จุลวรรค กัมมขันธกะ พระไตรปิฎก เล่ม ๖ ข้อ ๑๔๙ หน้า ๖๘

๒. เรียกว่า บัตตนิกกุชชา ดู วินัยปิฎก จุลวรรค ขุททกวัตถุขันธกะ พระไตรปิฎก เล่ม ๗ ข้อ ๑๑๓ หน้า ๔๒

โยชนาร่วมกันของชาวบ้าน เช่น การก่อสร้างโรงเรียน การขุดบ่อน้ำ ทำทาง สร้างสะพาน เป็นต้น พระก็เป็นผู้นำ เมื่อพระที่เป็นหัวหน้าสงฆ์ในชุมชนนั้น ออกปากว่าจะทำงานใด แม้เป็นงานใหญ่ ๆ ชาวบ้านในท้องถิ่นจำนวนร้อยละยี่สิบ ก็พร้อมเพรียงกันมาช่วยลงแรงจนสำเร็จ เป็นการทำงานด้วยศรัทธา การทำงานด้วยศรัทธาเช่นนี้ ในเมื่อประกอบด้วยความเคารพเชื่อฟัง ตามความหมายที่แท้จริงของศัพท์ ซึ่งทำให้เกิดระเบียบวินัยแล้ว นอกจากจะทุนการลงทุนแล้ว ยังได้ผลดีกว่า ทั้งในด้านผลสำเร็จของงาน และผลทางจิตใจของผู้ทำงานด้วย

ศิลปและวรรณคดีของชาติส่วนใหญ่ เกิดขึ้นด้วยอาศัยวัด เป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ และวัดก็เป็นสถานที่รักษาผลงานทางศิลปและวรรณคดีของชาติไว้ สิ่งเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวความรักในความเป็นชาติไทย ที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่ง

ข้อเท็จจริงเหล่านี้ เป็นสิ่งที่รู้และเข้าใจกันดีทั่วไปอยู่แล้วจึงไม่จำเป็นต้องพรรณนาให้มาก ปัญหาที่มีเพียงว่าความสัมพันธ์เช่นนี้ได้ลดน้อยลง และกำลังจะสูญหายไปเรื่อย ๆ โดยเฉพาะในชุมชนแบบเมืองหลวงนั้นกล่าวได้ว่าสูญหายไปเกือบหมดสิ้น ส่วนในชนบทบางแห่ง ยังพอรักษาให้อยู่ในสภาพที่น่าพอใจได้บ้าง แต่ก็มีความเสี่ยงที่จะเสื่อมลงได้ถ้าไม่มีการเคลื่อนไหวในทางปรับปรุง เพราะชุมชนแบบชนบท ก็กำลังเปลี่ยนแปลงไปตามชุมชนแบบเมืองหลวงด้วย

สาเหตุที่ทำให้ความสัมพันธ์เสื่อมลง

ในการพิจารณาถึงสาเหตุของปัญหานี้ หรือแม้ปัญหาอื่น ๆ ใน

ประเภทเดียวกันนี้ เรามักชดหรือโทษไปยังวัฒนธรรมแบบตะวันตก ที่หลังไหลเข้ามาอย่างรวดเร็ววัฒนธรรมแบบตะวันตกเป็นสิ่งที่ต่าง ไปจากวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทยมาก และมีลักษณะเด่นหลายอย่าง ที่ชวนให้เกิดความตื่นเต้น อยากจะรับ โดยเฉพาะในเมื่อประชาชน มีความรู้สึกว่าเป็นวัฒนธรรมของผู้เจริญแล้ว ความเจริญแบบ ตะวันตกนี้ จึงนับว่าเป็นฝ่ายที่สาม ที่เข้ามามีความสัมพันธ์เพิ่มขึ้น และประชาชนก็เป็นเหมือนคนกลาง ที่ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับทุก ฝ่าย ทั้งฝ่ายเก่าและฝ่ายใหม่ การณ์ปรากฏว่าฝ่ายที่สามได้เปรียบ เพราะเป็นของใหม่เร้าความสนใจอย่างหนึ่งและมีลักษณะที่ประ- ชาชนเห็นว่าดีเด่นหลายอย่างด้วย ขณะเดียวกัน ความสัมพันธ์ กับคู่สัมพันธ์เดิมก็ค่อยห่างออกไป

อันที่จริงการเกี่ยวข้องกับตะวันตกนี้ เป็นสิ่งที่จำเป็นจะต้อง เกิดขึ้นซึ่งห้ามมิได้ เป็นเรื่องของเวลาและเหตุการณ์ที่จะต้องเป็นไป แต่การที่ประชาชนกับวัดจะแยกขาดออกไปจากความสัมพันธ์กันนั้น ไม่น่าจะเป็นสิ่งที่จำต้องพลอยเกิดขึ้นเพราะเหตุการณ์นี้ไปด้วย เพราะความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชนในขณะนั้น ได้ เป็นไปอย่างแน่นแฟ้นอยู่แล้ว และพระก็เป็นผู้นำทางสติปัญญา และจิตใจ ที่ประชาชนเคารพเชื่อถือ เมื่อมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงใหม่ หากเป็นการเข้าไปเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ร่วมกันก็จะมี การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงร่วมกัน และพระสงฆ์ย่อมเป็นผู้นำและ แนะนำแนวทางในการเปลี่ยนแปลงเช่นนั้น ถึงแม้ความกระทบกระ- เทือนในฐานะเดิมจะต้องเกิดขึ้นบ้าง แต่ก็คงไม่มากมายนัก และ ปัญหาก็คงไม่เกิดขึ้น ฉะนั้นตัวสาเหตุที่แท้จริง น่าจะไม่ใช่การเข้า ไปเกี่ยวข้องกับความเจริญที่เข้ามาใหม่ แต่น่าจะเกิดจากการที่ประ-

ชาชนเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งนั้นโดยลำพังพยายามหมุนตัวปรับตัว เข้าหาและรับความเจริญใหม่นั้น โดยปราศจากความเหนียวรั้งจาก พระสงฆ์ ซึ่งเคยเป็นหลักยึดและแนะนำในทางสติปัญญาแต่เดิม ขณะเดียวกัน พระสงฆ์ไม่ค่อยจะได้รับรู้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการ เปลี่ยนแปลงเหล่านี้ และยึดถือหน้าที่ในการรักษาขนบธรรมเนียม แต่เดิมเอาไว้ เริ่มอยู่โดดเดี่ยวยิ่งขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์ กับประชาชนก็ค่อย ๆ ห่างออกไปทุกที

เมื่อสังคมของชาวบ้านมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ ได้ เรียนรู้วิชาการที่ทางตะวันตกนำเข้ามาเผยแพร่ หรือไปเรียนมาจาก ตะวันตกเอง ระยะเวลาผ่านไปพอสมควร หันมามองดูสังคมสงฆ์ ซึ่งอยู่ในวงล้อมของสังคมชาวบ้านนั่นเอง ก็เริ่มมองเห็นเป็นสิ่งที่ แปลกประหลาด เริ่มเกิดความไม่เข้าใจกัน ประชาชนรุ่นใหม่เห็นว่า วิชาการที่เรียนจากตะวันตก เป็นความรู้ของผู้เจริญแล้ว ใคร ไม่รู้จักเป็นผู้คร่ำครึ และชอบที่จะตีความ พิจารณาและทำความเข้าใจ ในทุกสิ่งทุกอย่าง ในขอบเขตของวิชาการเหล่านี้เป็นพื้นฐาน ฝ่ายพระสงฆ์ไม่ได้เรียนรู้วิชาการเหล่านี้มาก็พูดจากับคนรุ่นใหม่ ไม่รู้เรื่อง เป็นเหมือนผู้ที่เกิดอยู่คนละยุคคนละสมัย หรือใช้ภาษา พูดคนละภาษา ไม่มีสื่อกลางที่รู้ร่วมกันซึ่งจะเป็นเครื่องชักนำเข้า หาสิ่งที่ยังไม่รู้ หรือเพื่อแก้ข้อสงสัยในสิ่งที่ยังเคลือบแคลง เมื่อไม่ อาจเข้าใจกันได้ก็หันหลังให้กัน ฝ่ายพระโทะษาว่า คนรุ่นใหม่ไม่เคารพ ศาสนาและประเพณี และคลั่งไคล้ในวัฒนธรรมตะวันตก ฝ่ายคน รุ่นใหม่ ก็เห็นว่าพระเป็นบุคคลคร่ำครึ พูดจาไม่รู้เรื่อง ด้อยใน ทางสติปัญญา ถึงผู้ที่ออกไปจากสถาบันสงฆ์ และผู้ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับ สถาบันสงฆ์ เช่น อุบาสก อุบาสิกา และศิษย์วัดเป็นต้น ก็

พลอยถูกมองเห็นเป็นเช่นนั้นไปหมด

ฐานะของพระสงฆ์นั้น ขึ้นอยู่กับความเป็นผู้นำในทางจิตใจ และเรื่องจิตใจนี้ก็จะต้องรวมถึงสติปัญญาด้วย เป็นของแยกกัน ไม่ออก เมื่อคนเห็นว่า พระต้อยทางสติปัญญาเสียแล้ว ความคิดที่จะเข้าไปเกี่ยวข้อง เป็นอันไม่มี ชะงักเสียแต่เริ่มแรก ศรัทธาหรือความนิยมนับถือในการที่จะถืออย่างตาม ก็ไม่เกิดขึ้น ไม่มีโอกาสที่จะเข้าไปพูดกันให้รู้เรื่อง มองเห็นไปว่าสถาบันสงฆ์เป็นสิ่งที่ไม่มีความหมาย

เมื่อพิจารณาถึงขั้นนี้ จึงเห็นว่าจุดสำคัญแท้จริงของปัญหา อยู่ตรงที่ว่าคนรุ่นใหม่มีความรู้สึกว่า พระสงฆ์ขาดภาวะผู้นำในทางสติปัญญา และจะแก้ปัญหาก็ได้ตรงจุดนี้เอง คือ การสร้างภาวะผู้นำในทางสติปัญญาขึ้น ส่วนการปรับตัวในด้านอื่นนั้นเป็นเพียงเรื่องประกอบ สามารถอาศัยภาวะผู้นำในทางสติปัญญานั้นเองมาปรับปรุงได้ และตามความเป็นจริง ภาวะอย่างอื่นของสถาบันสงฆ์ ก็ยังไม่มีเปลี่ยนแปลงไปในทางเสื่อมทรามจากเดิมแต่ประการใด ไม่ว่าจะเป็นด้านวัตรปฏิบัติของพระหรือด้านอื่น ๆ เช่น ประเพณีการบวช เป็นต้น ปัญหาที่มีในสมัยปัจจุบันเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ เป็นอย่างไร ก็ได้เคยมีมาในสมัยก่อน ๆ อย่างนั้นหรือยิ่งกว่านั้น ข้อควรระวังอยู่ที่เพียงแต่ปรับปรุง และทำให้รัดกุมยิ่งขึ้นตามกาลสมัยเท่านั้น และก็ทำได้ดีด้วยอาศัยภาวะผู้นำทางสติปัญญานั้นเอง แต่ถ้าคนทั่วไปยังรู้สึกว่พระสงฆ์ต้อยปัญญาอยู่ตราบใด ถึงจะจัดกิจกรรมเพื่อสร้างความสนใจอันใดขึ้นนั้นก็เป็นเพียงเรื่องประกอบชั่วคราวไม่ถาวร และขาดหลักประกัน

ความสำคัญของความรู้สึกในเรื่องภาวะผู้นำทางสติปัญญานี้

จะมองเห็นได้ง่าย ๆ ในปัจจุบัน เช่นประชาชนโดยเฉพาะเยาวชน มีความรู้สึกโน้มเอียงในทางที่เห็นว่า ชาวตะวันตกเป็นผู้นำทาง ปัญญา เมื่อมีข่าวหรือได้เห็นฝรั่งที่มาสนใจในพุทธศาสนาเข้าก็เริ่มรู้สึกทึ่ง และพลอยสนใจไปด้วย และการใช้ตัวอย่างเกี่ยวกับเรื่อง เช่นนี้มาเป็นเครื่องชักจูงเยาวชน ให้สนใจในพุทธศาสนาก็เป็นเรื่องที่ปรากฏเห็นกันอยู่ แต่ที่จะต้องคอยถือเอาฝรั่งเป็นเครื่องวัดคุณค่าของพุทธศาสนาเช่นนี้ ดูจะไม่เป็นการสมควรและไม่ถูกต้องด้วยเหตุผล การปลูกศรัทธาควรจะมาจากแหล่งของคำสอนนั่นเอง จึงจะถูกต้องและมั่นคงกว่า

อนึ่ง การสร้างภาวะผู้นำทางสติปัญญาของพระสงฆ์ในที่นี้ ก็ได้หมายความว่า จะต้องให้พระไปเรียนรู้วิชาการสมัยใหม่เหล่านั้น จนอีกทีก็กรีกโครม หรือให้เหนือกว่าใคร ๆ หมด จุดสำคัญอยู่ที่ การรู้และเข้าใจ ในสิ่งที่คนทั่วไปโดยเฉพาะปัญญาชนเขารู้กันอยู่แล้ว เพื่อมีสิ่งที่รู้ร่วมกัน พอพูดกันรู้เรื่อง และเป็นสิ่งที่สำหรับนำไปสู่ธรรม ที่เขายังไม่รู้หรือยังไม่แจ่มแจ้งต่อไป อีกประการหนึ่งก็เป็นหลักประกันในเบื้องต้นว่า พระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้รู้วิชาการสมัยใหม่ดีอยู่แล้ว ยังคงเห็นคุณค่าของคำสอนในทางศาสนาว่า เป็นสิ่งที่สูงกว่าวิชาการเหล่านั้น หลักธรรมในศาสนาคงมีสาระที่ น่าศึกษา การลงทุนของเขาคงมิใช่สิ่งที่เหนื่อยเปล่าเป็นแน่

การปรับปรุงกิจการคณะสงฆ์

เมื่อคราวที่ทางบ้านเมืองมีการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงกิจการต่าง ๆ ในทางการปกครองและการศึกษาครั้งใหญ่ เป็นการก้าวเข้าสู่ยุคใหม่ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ และที่ ๕ นั้น ก็มีคำว่า การคณะสงฆ์ จะมีการปรับปรุงตัวครั้งใหญ่ด้วยเช่นเดียวกัน เช่น ในทางการปกครอง

ก็มีพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ฉบับ ร.ศ.๑๒๑ เกิดขึ้น ทางการศึกษา มีการตั้งโรงเรียนขึ้นในวัดให้พระเป็นครูสอน และยกโรงเรียนที่มีอยู่แล้วในวัด ขึ้นเป็นโรงเรียนหลวง พระเถระที่เป็นผู้นำของคณะสงฆ์ เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นต้น ทรงเชี่ยวชาญภาษาต่างประเทศและวิชาการสมัยใหม่ที่มีศึกษากันในสมัยนั้นทรงสามารถนำวิชาการเหล่านั้นมาเป็นเครื่องมือชี้แจง อธิบายหลักธรรมในพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี

ความริเริ่มในทางศาสนศึกษาครั้งสำคัญยิ่งอันหนึ่ง ก็คือการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสถาปนาสถานบันการศึกษาของคณะสงฆ์ขึ้น ๒ แห่ง เพื่อเป็นที่ศึกษาวิชาการชั้นสูงทางพุทธศาสนา คือ ทรงสถาปนามหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้น เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่พระราชบิดา (พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงสถาปนามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยขึ้น เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติของพระองค์เอง (พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)

สถาบันการศึกษาทั้ง ๒ แห่งนี้ ได้เริ่มดำเนินการศึกษาในรูปแบบมหาวิทยาลัยสงฆ์อย่างแท้จริง เมื่อ ๑๙-๒๕ ปีมานี้ โดยรับภิกษุสามเณรที่เป็นเปรียญธรรม คือ มีพื้นความรู้บาลีและธรรมมาแล้ว เข้าศึกษาวิชาการทางพุทธศาสนาชั้นสูงขึ้นไป พร้อมทั้งวิชาการสมัยใหม่ที่เหมาะสมด้วย

ในระยะแรกเริ่มที่มีการศาสนศึกษาในรูปแบบนี้ มีการท้วงติงและ

-
๑. ตัวอาคารเรียนเดิมเรียกว่า สังกิณเสนาสนราชวิทยาลัย คือ หอสมุดแห่งชาติ ตรงข้ามทุ่งพระเมรุ ปัจจุบัน

เสี่ยงแสดงความห่วงใยเกิดขึ้นบ้าง โดยเกรงกันว่าอาจเป็นเหตุให้พระสึกมาก หรือเป็นการเปิดโอกาสให้หาทางสึกไปประกอบอาชีพ แต่ปัญหาเรื่องนี้ก็ค่อยหมดไป เพราะการดำเนินการศึกษาเท่าที่ผ่านมา ได้พิสูจน์ว่าการศาสนศึกษาแผนใหม่มีจำนวนผู้ลาสิกขาไม่มากไปกว่าการศึกษาปริยัติธรรมแบบเดิมแต่ประการใด การลาสิกขาตงเป็นไปตามปกติในปัจจุบันเช่นกับสมัยโบราณ และข้อนี้พอจะมองเห็นได้ง่ายเช่น ตามสถิติผู้สำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาจากมหาวิทยาลัยเกรงรราชวิทยาลัย ตั้งแต่รุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๙๗ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๘ มีจำนวน ๑๔๗ รูป ในจำนวนนี้มีผู้ลาสิกขาแล้ว ๔๘ รูป หรือ ๓๒.๖๔% เทียบกับสถิติผู้สอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๙ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๘ จำนวน ๖๔ รูป มีผู้ลาสิกขาแล้ว ๒๖ รูป หรือ ๔๐.๖๒% และถึงสถิติผู้สอบเปรียญธรรม ๙ ประโยคได้แล้วลาสิกขาในสมัยปัจจุบัน ก็ไม่เพิ่มมากกว่าสถิติในสมัยก่อน ๆ ขอให้เทียบสถิติข้างบนกับสถิติในสมัยก่อน ตั้งแต่เริ่มมีการสอบเปรียญธรรม ๙ ประโยค โดยวิธีใช้ข้อเขียน (พ.ศ. ๒๔๖๙ ถึง ๒๔๙๘) มีผู้สอบได้ ๘๑ รูป มีผู้ลาสิกขา ๔๘ รูป หรือ ๕๙.๒๖% นี่เป็นเพียงสถิติสำหรับขั้นสุดท้ายสำหรับชั้นต่ำลงมา ก็มีจำนวนผู้ลาสิกขามาเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนร้อยจำนวนพัน การลาสิกขาตงเป็นไปโดยปกติ แต่ครั้งโบราณจนถึงปัจจุบัน

ปัจจุบัน ประชาชนทั่วไปเริ่มรู้สึกในแง่ดี มองเห็นว่าการที่พระได้เรียนวิชาการสมัยใหม่เป็นการพิเศษ เพิ่มเติมจากการศึกษาบาลีธรรมนั้น ให้ผลดีมากกว่าผลเสีย ทั้งในแง่ประโยชน์แก่สังคมและประโยชน์ส่วนตัว พระเองไม่มีความตื่นเต้นหรือขาดตกกลัวต่อความเจริญในยุคใหม่ ได้เข้าใจเนื้อหาขอบเขตและขอบกพร่องของวิชาการเหล่านั้น แล้วกลับมองเห็นคุณค่าของคำสอนในศาสนา

ของตนเองมากขึ้น และพูดเช่นนั้นได้ด้วยเชื่อมั่นใจ ส่วนในแง่
ประโยชน์ของสังคม ปรากฏว่า พระที่ศึกษาวิชาการเหล่านี้แล้ว
สามารถสอนธรรมให้คนในสมัยปัจจุบันสนใจ และเข้าใจได้ง่ายขึ้น
เพราะมีความรู้ มีสิ่งที่รู้ร่วมกัน อันเป็นสื่อ นำความเข้าใจในเรื่องที่
ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป และเมื่อละเพศไป ก็ไม่เป็นผู้ชักนำเอาสถาบันสงฆ์
ไปสู่การถูกเหยียดหยามโดยไม่เจตนา เพราะเหตุแห่งฐานะหรือศักดิ์ศรี
ของตนในสังคม แต่อาจสามารถช่วยเป็นตัวแทนเชิดชูสถาบันสงฆ์
ได้ ไม่ทำตนเองให้เป็นผู้เพิ่มปัญหาสังคม ในฐานะเป็นพลเมืองที่
ว่างงาน หรือต่อการศึกษา ซึ่งรัฐเองก็คงไม่ต้องการ

ประเพณีการบวชและสึก

สังคมชาวพุทธไทย มีประเพณีการบวชเรียน ซึ่งเป็นของดั้ง
เดิมอย่างหนึ่ง วัดเป็นผู้รับกุลบุตรเข้ามาให้การศึกษาอบรมตั้งแต่อายุ
ยังน้อย ให้บวชเรียน ผู้ใดมีอุปนิสัยทางเพศพรหมจรรย์กล้าแข็ง ก็คง
บวชอยู่ต่อไป เป็นกำลังของคณะสงฆ์ ส่วนผู้มีอุปนิสัยยังอ่อน ก็ยอมรับ
ความบกพร่องของตน ด้วยการลาสิกขาออกไป และออกไปใน
ฐานะผู้ที่ได้รับการศึกษาอบรมอย่างดีแล้ว ทั้งทางวิชาการและความ
ประพฤติ สามารถเป็นกำลังที่ดีของชาติได้ แม้ผู้ที่บวชเรียน ๓ เดือน
หากมีศรัทธาเข้มแข็งและความพร้อมอย่างอื่นพอ ก็อาจจะดำรงเพศ
อยู่ต่อไปได้ตามกำลังศรัทธานั้น การบวชเรียนแล้วจะอยู่หรือสึกจึง
เป็นไปโดยความสมัครใจ ประเพณีการบวชจึงเป็นไปควบคู่กับการ
สึก และประเพณีการบวชเรียนแล้วสึกได้ตามความสมัครใจนี้ ก็ได้
เป็นเครื่องรักษาคุณลัทธิแห่งปริมาณของคณะสงฆ์ และเป็นโอกาสให้
คณะสงฆ์ของไทยมีการถ่ายทอด รักษาเสถียรภาพ และความบริ-
สุทธิ์ของสถาบันสงฆ์อยู่ได้ตลอดมา เช่นไม่เข้าไปก้าวก่ายกับการเมือง

เป็นต้น

บางครั้งเราอาจเกิดความรู้สึกในแบบเข้มวงวด อยากให้พระสงฆ์ที่บวชพระ ได้ดำรงเพศอยู่ตลอดไป เพื่อให้คณะสงฆ์มีฐานะมั่นคงยิ่งขึ้น และสภาพเช่นนี้อาจกลายเป็นสิ่งจำเป็นหรือสมควรขึ้นมาจริงๆ ในเวลาใดเวลาหนึ่งก็ได้ แต่ในการที่จะพยายามทำให้เกิดสภาพเช่นนี้ขึ้นนั้น เราคงจะต้องคิดถึงวิธีการแก้ปัญหาแบบพุทธศาสนา คือ การเรียนรู้ข้อเท็จจริง และยอมรับความจริง ทั้งนี้ไม่ว่าความจริงนั้นจะเป็นสิ่งที่น่าพอใจหรือไม่ก็ตาม ยอมสั้หน้าเผชิญกับปัญหาที่ตรงสาเหตุในการแก้ไขเปลี่ยนแปลงให้พระสงฆ์บวชอยู่ตลอดไปตามปรารถนา ก็ต้องแก้ที่สาเหตุเช่นกัน คือ แทนที่จะคิดแก้ไขการสึก ควรแก้ไขการบวช โดยแก้ไขเปลี่ยนแปลงประเพณีการบวช หรือถ้าเป็นไปได้ ต้องห้ามผู้ที่คิดจะสึกหรืออาจจะสึกไม่ให้บวช หากคิดแก้ไขเพียงใช้วิธีบีบบังคับให้ผู้บวชแล้วต้องดำรงเพศอยู่ จะด้วยการกีดกันไม่ให้รับการศึกษาตามฐานะก็ดี หรือด้วยวิธีการอื่น ๆ มีการกล่าวร้ายเป็นต้นก็ดี ย่อมเป็นการหลีกเลี่ยงความจริง ซึ่งน่าจะไม่ประสบผลสำเร็จที่ดีไปกว่าความเพ้อฝัน และเมื่อไม่สำเร็จ ก็กลับเป็นผลเสียอย่างร้ายแรง การที่จะปล่อยให้สามเณรน้อย ๆ ซึ่งถูกสังคมสร้างขึ้นมาจากประเพณีนิยมที่สังคมนั้นยึดถืออยู่ ต้องมารับเคราะห์กรรมอันเกิดจากความบีบคั้นกดดันแกล้งของสังคมนั้นเอง ดูเป็นการไม่ยุติธรรมนัก มองในด้านหนึ่ง คณะสงฆ์ก็ไม่พึงประสงค์ผู้ที่จำใจต้องทนครองเพศอยู่ด้วยความฝืนใจตนเอง เพราะมีทางก่อให้เกิดความเสื่อมเสียมากกว่าผลดี และในอีกด้านหนึ่ง รัฐเองก็คงไม่ต้องการมีพลเมืองที่ขาดหรือด้อยการศึกษาและไร้ความสามารถ หรือไม่มีโอกาสแสดงความสามารถของตนตามกำลัง

จำนวนพระสงฆ์แยกประเภท

ในจำนวนภิกษุสามเณร ๒๓๗,๗๗๐ รูปนั้น ถ้าแยกประเภทออกไป จะได้ตัวเลขโดยประมาณ ดังนี้

ภิกษุบวช ๓ เดือน ตามประเพณี อย่างน้อย ๕๑,๑๓๘ รูป

ภิกษุที่เป็นตัวยืนประมาณ ๖๑,๓๗๒ รูป

สามเณร ๘๕,๒๖๐ รูป

สำหรับจำนวนพระภิกษุประเภทแรก คือ ภิกษุบวชตามประเพณี ๓ เดือนในฤดูเข้าพรรษานั้น ในที่นี้ คิดตัวเลขเพียง ๖๐% ของจำนวนพระภิกษุทั้งหมดเท่านั้น ความจริงอาจมีมากกว่านี้ พระภิกษุประเภทนี้ ก็คือประชาชนที่เข้ามาพักผ่อนและรับการอบรมทางจิตใจ ไปจากวัดในระยะสั้น ๆ ชั่วคราวเพียง ๓-๖ เดือน ของชีวิตอันยาวนานถึง ๖๐-๗๐ ปี ซึ่งได้ใช้เวลาไปในทางที่ไม่เป็นประโยชน์ รวมแล้วมากกว่านี้มากมายหลายเท่าตัว และพระภิกษุเหล่านี้ควรนับเข้าในจำนวนคฤหัสถ์ มากกว่าอยู่ในจำนวนพระสงฆ์ เพราะถ้าพิจารณาในแง่สังคม ภิกษุบวชสามเดือนย่อมไม่อยู่ในฐานะที่จะปฏิบัติหน้าที่ที่พระสงฆ์มีต่อสังคมได้ แต่ควรถือว่า เป็นประชาชนที่เข้ามาเป็นภาระและรับประโยชน์จากคณะสงฆ์ ด้วยเหตุนี้ตัวเลขที่แท้จริงของจำนวนภิกษุสามเณรจึงมีประมาณ ๑๔๖,๖๒๓ รูปเท่านั้น และในจำนวนนี้ ถ้าแยกประเภทออกไปอีกคงได้ตัวเลขดังนี้

พระสังฆาธิการ ๕,๕๓๐ รูป

เจ้าอาวาส ๒๓,๓๒๒ รูป

ครูปริยัติธรรมฝ่ายบาลี ๑,๙๓๔ รูป

ครูปริยัติธรรมฝ่ายนักธรรม ๑๔,๑๘๔ รูป

นิสิตนักเรียนนักศึกษาในมหาวิทยาลัย

๑,๖๕๗ รูป

นักศึกษามหาวิทยาลัย

๑๗,๗๔๘ รูป

นักศึกษารวม

๖๗,๙๑๑ รูป

นอกจากนี้ (ในจำนวนที่เหลือ ๑๔,๓๓๗ รูป) ยังมีรองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส นักเทศน์ นักเผยแผร่ พระนักปฏิบัติซึ่งบำเพ็ญสมณกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐาน และพระภิกษุที่ปฏิบัติศาสนกิจอื่นๆ อีก ซึ่งรวมแล้ว คงเป็นจำนวนไม่น้อย แต่ในตัวเลขเหล่านี้ ก็มีอยู่ไม่น้อยที่เป็นภิกษุรูปเดียวกัน แต่ดำรงตนอยู่ในหลายฐานะ เช่น เป็นทั้งผู้ช่วยเจ้าอาวาส เป็นนักเทศน์ และเป็นครูปริยัติธรรมด้วย ดังนี้ เป็นต้น

ตามท้องถื่นห่างไกลในชนบท มักเกิดปัญหาเรื่องขาดแคลนพระ ในระยะออกพรรษา บางวัดมีพระอยู่รูปเดียว บางวัดสองสามรูป บางวัดหาเจ้าอาวาสไม่ได้ ไม่ต้องพูดถึงพระเถระผู้สูงพรรษา บางทีแม้แต่พระ ๔-๕ พรรษา ก็หาไม่ค่อยได้ ทำให้ชาวบ้านขาดความอบอุ่นใจ ในคราวที่ต้องการพระจำนวนมาก เช่น พิธีกรรมทางศาสนา บางอย่าง ทายกต้องไปเที่ยวหานิมนต์พระหลายตำบล จึงพอแก่การพระที่มีอยู่จำนวนน้อยนี้ จึงเป็นที่พึงของประชาชนอย่างดียิ่ง สมมติว่าท่านจะทำหน้าที่เฝ้าวัดเพียงอย่างเดียว ก็ยังได้ประโยชน์แก่รัฐคุ้มค่าอยู่แล้ว แต่ความจริง พระหัวหน้าสงฆ์ในท้องถื่น ได้รับความเคารพนับถือจากประชาชนอย่างมาก เพราะมีประโยชน์แก่ประชาชน ทั้งในด้านพิธีกรรม การอบรมสั่งสอน ความเป็นผู้นำในการสร้างสาธารณประโยชน์ และเป็นที่รวมทางจิตใจโดยทั่วไป

ในสังคมไทยปัจจุบัน พระสงฆ์ยังคงมีประโยชน์เป็นพิเศษสำหรับชุมชนแบบชนบท และหากรู้จักดำเนินการให้ดี พระสงฆ์

นั่นเอง จะเป็นผู้สามารถนำชนบทไปสู่ความเจริญได้โดยวิธีทางที่เหมาะสมและมีหลักเกณฑ์ เพราะความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชาวบ้านยังอยู่ในสภาพที่ดี และความสัมพันธ์แบบนี้ มีลักษณะพิเศษจำเพาะ คือ พระเป็นผู้เข้าถึงประชาชนอย่างแท้จริง ชาวบ้านมีความยำเกรง และเชื่อฟังพระ แต่ความยำเกรงและเชื่อฟังนี้เกิดจากความเคารพและเลื่อมใสศรัทธา ไม่ได้เกิดจากความเกรงกลัวในอำนาจการกระทำตามจึงเป็นไปด้วยความเต็มใจและด้วยกำลัง ได้ผลสำเร็จของงานพร้อมทั้งผลทางจิตใจของผู้ทำงานด้วย แม้ในด้านทุนทรัพย์วัดก็ได้มาจากการเสียสละทำบุญของผู้มีจิตศรัทธา ซึ่งถ้าไม่มีกลวิธีของคนหลอกลวงสมัยใหม่เข้ามาเกี่ยวข้องก็เป็นการได้มาด้วยความเต็มใจของผู้บริจาค เท่าที่จะไม่เป็นการบีบคั้น หรือกระทบกระเทือนฐานะการครองชีพของเขา และทุนเหล่านี้สะท้อนกลับเป็นผลประโยชน์ของประชาชนส่วนรวมโดยไม่รู้ไฉไล เป็นการทุนงบประมาณแผ่นดินและเป็นวิธีเฉลี่ยกระจายทรัพย์ไปในสังคมโดยไม่รู้ตัวด้วย เรื่องนี้น่าจะเป็นข้อคิดที่สำคัญอย่างหนึ่งที่จะทำให้มีการรักษา และส่งเสริมความสัมพันธ์ในรูปนี้ไว้ และหาทางนำเอามาใช้ให้เป็นประโยชน์มากที่สุด แทนที่จะละลายปล่อยให้เสื่อมสูญไปเปล่า แล้วให้ประชาชนก้าวอย่างเปะปะเข้าสู่ความเจริญแบบใหม่ พร้อมด้วยปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรุงรัง

ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นต้นมา มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งได้ส่งภิกษุผู้สำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาแล้วไปปฏิบัติศาสนกิจในต่างจังหวัด จนถึงบัดนี้ มีจำนวนกว่า ๗๐ รูป ภิกษุเหล่านี้กระจายกันอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ ท้องถิ่นละรูปเดียวบ้าง สองรูปบ้าง สี่หรือห้ารูปบ้าง และอยู่ประจำในระยะเวลาเฉลี่ยรูปละประมาณ ๒ ปี

ภารกิจของภิกษุเหล่านี้ คือ การไปช่วยเป็นกำลังให้แก่ภิกษุที่เป็นผู้นำของชุมชนในท้องถิ่นนั้น ๆ ในการสร้างภิกษุสามเณรที่เป็นกำลังของคณะสงฆ์ ในการเสริมความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชน พร้อมทั้งอาศัยความสัมพันธ์นั้นบำเพ็ญประโยชน์แก่ชุมชนนั้นๆ งานที่ภิกษุเหล่านี้ได้ปฏิบัติไปแล้ว กล่าวโดยย่อ ได้แก่ การสอนปริยัติธรรมแผนเดิมหรือบาลีและนักธรรมแก่ภิกษุสามเณร การสอนปริยัติธรรมแผนใหม่ซึ่งมีวิชาการสมัยใหม่ประกอบด้วย แก่ภิกษุสามเณรและเด็กนักเรียนในโรงเรียนของวัด การสอนวิชาศีลธรรมในโรงเรียนราษฎร์และโรงเรียนรัฐบาล การจัดตั้งและดำเนินการโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ในท้องถิ่น การจัดกิจกรรมเพื่อเผยแพร่อื่น ๆ เช่น การสอนนอภิรกรรม การบำเพ็ญกรรมฐาน การจัดอบรมพิเศษแก่ประชาชน การออกจาริกแสดงธรรม การร่วมงานกับองค์การเผยแผ่พุทธศาสนาท้องถิ่น เช่น พุทธสมาคม และยุวพุทธิกสมาคม เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีการให้ความร่วมมือแก่หน่วยราชการ ในงานพัฒนา โดยเฉพาะในแง่การชี้แจงแนะนำให้ประชาชนเข้าใจวัตถุประสงค์ที่ดี เพื่อให้ความร่วมมือในงานนั้น และการช่วยเป็นสื่อสัมพันธ์สร้างความเข้าใจอันดีต่อกัน ระหว่างประชาชนกับข้าราชการในทางที่ขอบและเหมาะสมซึ่งจะช่วยทำให้ข้าราชการเข้ากับประชาชนได้ แต่การปฏิบัติงานในรูปนี้มีปัญหาในเรื่องจำนวนผู้ปฏิบัติงาน เพราะมีจำนวนพระภิกษุเพียงประมาณ ๗๐ รูปเท่านั้น ย่อมไม่สามารถปฏิบัติงานได้กว้างขวางพอและเกือบจะไม่มีทุนดำเนินงานเลย ทั้งในฝ่ายผู้ส่งและท้องถิ่นที่ไปประจำ

ในชุมชนแบบเมืองหลวง พระภิกษุที่บวชอยู่ในระยะยาว หรือเรียกได้ว่าบวชอยู่ประจำ มีจำนวนสูงกว่าประเภทบวช ๓ เดือน

เล็กน้อย และในจำนวนผู้บวชอยู่ประจำนี้ ตัวเลขส่วนมากที่สุดเป็นประเภทนักเรียนและนักศึกษา ซึ่งส่วนมากเดินทางเข้ามาจากท้องถิ่นต่าง ๆ เพื่อการศึกษาโดยเฉพาะ ส่วนตัวเลขแสดงจำนวนสามเณรที่มีอยู่ทั่วประเทศ ๘๕,๒๖๐ รูปเศษนั้น แทบจะกล่าวได้ว่า เป็นนักเรียนทั้ง ๑๐๐๓ ที่เดียว และสำหรับสามเณรจำนวนนี้ เราสามารถตัดปัญหาเยาวชน หรือความวุ่นวายที่เกิดจากเด็กวัยรุ่นออกไปได้โดยสิ้นเชิงทีเดียว

พระภิกษุอีกจำนวนหนึ่ง ประมาณ ๒๓,๐๐๐ รูป เป็นผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับการปกครองทางคณะสงฆ์ ได้แก่เจ้าอาวาสและเจ้าคณะต่าง ๆ ทั่วประเทศ แต่ตามข้อเท็จจริง งานที่กินเวลาส่วนใหญ่ของพระสังฆาธิการเหล่านี้ ไม่ใช่งานปกครองพระสงฆ์ซึ่งก็เป็นงานที่หนักอยู่แล้ว แต่เป็นงานที่เกี่ยวกับการสัมพันธ์กับประชาชน ที่กล่าวข้างต้น ซึ่งเป็นประโยชน์โดยตรงต่อสังคม วิจารณ์ ๆ ที่จะทำให้มองเห็นภารกิจของพระสงฆ์ประเภทนี้วิธีหนึ่งคือ ขอให้นึกถึงภาพผลงานของเจ้าอาวาส (ซึ่งไม่มีนิยัตติ เว้นแต่ท่านที่ดำรงตำแหน่งอื่นด้วยหรือมีสมณศักดิ์) จำนวนไม่เกิน ๒๓,๓๒๒ รูป (ตามจำนวนวัดทั่วประเทศ) กำลังปฏิบัติหน้าที่ของท่าน ทั้งในด้านการคณะสงฆ์และในด้านความสัมพันธ์กับประชาชน ในเขตการปกครองประมาณ ๔๐,๐๐๐ หมู่บ้าน (เรามีผู้ใหญ่บ้าน ๔๑,๕๑๙ คน ได้รับเงินเดือนคนละ ๗๕ บาท ประจำอยู่ในหมู่บ้านทั่วประเทศ ๔๑,๕๑๙ หมู่บ้าน และเราก็เห็นกันว่าผู้ใหญ่บ้านเหล่านี้ทำงานเป็นประโยชน์แก่รัฐบาลอยู่ไม่น้อย)

นอกจากจำนวนที่กล่าวแล้ว คงมีพระภิกษุสามเณรเหลืออยู่อีกจำนวนหนึ่ง ได้แก่พระภิกษุที่บวชในวัยชรา เพื่อรับความสงบหรือฝึกฝนตนเองทางจิตใจ หลังจากที่ได้ทำงานให้แก่สังคมตามหน้าที่

ของพลเมืองในวัยทำงานแล้วส่วนหนึ่ง ผู้ที่บวชแล้วอยู่ว่าง ๆ และผู้ที่สร้างความเสี่ยงเสียให้แก่พระศาสนาบ้าง ส่วนหนึ่ง แต่ตัวเลขของจำนวนเหล่านี้มีไม่มากนัก และแม้ภิกษุที่อยู่ว่าง ๆ ก็มักมีศิษย์ที่เป็นนักเรียนหรือนักศึกษาอาศัยอยู่ด้วย ขอให้นึกเทียบกับจำนวนคนชรา คนพิการ นักโทษ และโจรผู้ร้าย ซึ่งมีจำนวนไม่น้อยนัก และไม่เคยขาดไปจากตัวเลขแสดงสถิติประชากร

หากจะมีบุคคลบางคนมองเห็นไปว่า พระสงฆ์ได้แต่อยู่ว่าง ๆ พักผ่อนและคอยทำพิธีกรรมอย่างเดียว บุคคลเช่นนั้นก็คงไม่ต่างไปจากผู้ที่มีมองเห็นผู้คนตามโรงหนังเป็นต้น แล้วก็ทักท้วงคิดเอาว่า คนไทยทั้งประเทศมีอยู่ที่โรงภาพยนตร์ บาร์ ในทอล์กและสถานเริงรมย์ต่าง ๆ เท่านั้น

มีข้อที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่ง เกี่ยวกับจำนวนพระภิกษุ คือ ภิกษุสามเณรมักดำรงเพศอยู่ในระยะที่ยังศึกษาเล่าเรียน เมื่อผ่านระยะนี้ไปแล้ว มักลาสิกขาไปเป็นจำนวนมากมาย ระยะที่พระภิกษุลาสิกขามาก ได้แก่อายุระหว่าง ๒๕ ถึง ๓๕ ปี จึงเป็นเหตุให้จำนวนพระสงฆ์ที่ศึกษาเล่าเรียนมีมาก แต่พระสงฆ์ทำงานมีจำนวนน้อย แต่ผู้ที่ลาสิกขาแล้วนี้ ก็ไม่ทำให้รัฐเสียกำลังคนแต่ประการใด เพราะได้ไปประกอบอาชีพการงานในฐานะคฤหัสถ์ คือ เป็นผู้ที่ศึกษาไปจากวัด แต่ไปทำงานให้แก่รัฐ หรือคณะสงฆ์เป็นผู้ลงทุน แต่รัฐเป็นผู้เก็บเกี่ยวผลของการลงทุนนั้น โดยมีส่วนเกี่ยวข้องในการลงทุนน้อยที่สุด

สังคมสงฆ์มีลักษณะแตกต่างจากสังคมคฤหัสถ์หลายประการ ในสังคมคฤหัสถ์เมื่อผู้ทำงานมีอายุมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อผ่านวัย ๖๐ ปีไปแล้ว มักจะได้รับการพักผ่อนเล็กประกอบอาชีพการงาน และ

ดำรงชีวิตอยู่ด้วยผลประโยชน์จากงานที่ได้สร้างไว้ในวัยทำงาน หรือด้วยการตอบแทนคุณจากบุตรหลานหรือรัฐ และพลเมืองของชาติในวัยนี้มีอยู่ประมาณ ๔.๔๖% ของจำนวนประชากรของชาติ แต่ในสังคมสงฆ์พระหัวหน้าหมู่คณะยังมีอายุมากขึ้น ก็ยิ่งต้องทำงานมากขึ้น ได้รับความเคารพนับถือจากประชาชนมากขึ้นเป็นประโยชน์แก่งานของชุมชน ที่เนื่องด้วยความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับประชาชนมากยิ่งขึ้น

อีกประการหนึ่ง พระภิกษุที่ปฏิบัติศาสนกิจอยู่ มักเป็นผู้ที่ต้องทำงานหลายๆ ด้านไปพร้อม ๆ กัน เช่น เป็นผู้ปกครองและให้การศึกษา พร้อมทั้งทำงานสงเคราะห์ประชาชนไปด้วย หรือทั้งเป็นนักศึกษาเอง เป็นครูสอนผู้อื่นและเป็นผู้เผยแผ่ไปพร้อม ๆ กัน

ภิกษุที่ทำงานเหล่านี้ แทบทุกรูปมีศิษย์วัดอยู่ในปกครองซึ่งจะต้องเป็นภาระในการดูแล และอนุเคราะห์ในความเป็นอยู่ตั้งแต่ ๑ ถึง ๗-๘ คน ศิษย์วัดเหล่านั้นทั่วประเทศมีประมาณ ๕๐,๐๐๐ คน (นั่นก็ถือว่ามีมากกว่าจำนวนสามเณรทั่วประเทศ) เป็นนักเรียนหรือนักศึกษาเกือบทั้งหมด เมื่อศึกษาจบแล้ว จึงออกไปประกอบอาชีพการงาน เป็นกำลังของรัฐต่อไป ศิษย์วัดเหล่านี้ช่วยให้พระได้ทำหน้าที่สังคมสงเคราะห์เพิ่มขึ้น และโดยที่ศิษย์วัดจำนวนมากไม่ได้เป็นญาติพี่น้องกับพระผู้ปกครองเลย จึงเป็นปัจจัยส่วนหนึ่ง ที่ช่วยให้พระสงฆ์มีความรู้สึกผูกพันในเรื่องผลประโยชน์ส่วนตัวน้อย และในขณะที่สังคมต้องผจญกับปัญหาเยาวชนเป็นอันมากนั้น หากจะวิจัยปัญหานี้ดู จะสรุปได้ว่า ปัญหาเยาวชนแทบทั้งหมดหรือทั้งหมด เกิดจากเด็กบ้าน ไม่ใช่เด็กวัด

การพักผ่อนโดยปกติของพระ ได้แก่ การจำวัดและการทำความสงบทางจิตใจ หรืออาจมีงานอดิเรกและการสนทนากันบ้าง ส่วน

การเที่ยวเตร่ เข้าโรงภาพยนตร์ เข้าภัตตาคาร เข้าบาร์ เข้าไนท์คลับ เป็นต้น ไม่มี พระมีความเป็นอยู่แบบง่าย ๆ ซึ่งอยู่ในความอุปถัมภ์ของประชาชน รายจ่ายหากจะมีก็ได้แก่อาหารราคาถูก ๆ วันละ 2 มื้อ หรือบางรูปเพียงมือเดียว หนังสือเรียน ค่าน้ำ ค่าไฟฟ้าและค่าพาหนะในคราวมีกิจกรรม กับสิ่งของที่ใช้ประจำวันเล็ก ๆ น้อย ๆ รายจ่ายประเภทฟุ่มเฟือย เช่น เรื่องเครื่องแต่งกายเพื่อความสวยงามเป็นอันไม่มี

การที่ไม่ต้องคอยครุ่นคิดถึงวิธีการ ที่จะบำเรอความสุขให้แก่ตนเองอย่างหนึ่ง และการมีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ซึ่งอยู่ในความอุปถัมภ์ของประชาชน ปรากฏจากความวิตกกังวลในเรื่องความบิบัติในการแสวงหาเครื่องครองชีพ เพื่อตนเองและครอบครัวอีกอย่างหนึ่ง ทำให้พระสงฆ์มีความรู้สึกที่ผูกมัดอยู่กับผลประโยชน์ส่วนตนน้อย ความคำนึงที่จะต้องพะวงถึงผลได้ผลเสียของตนเองเป็นข้อแรก ก็เบาบาง ตัดความรู้สึกในเรื่องตัวใครตัวมันออกไป มีความพร้อม และโปร่งใจที่จะทำงานเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวมได้ง่าย คณะสงฆ์ในอุดมคติ จึงได้แก่กลุ่มบุคคลผู้มีชีวิตส่วนตนที่ไม่สุขด้วยความเป็นอยู่ง่าย ๆ พร้อมทั้งจะบำเพ็ญกรณียกิจเพื่อผลประโยชน์ของคนทั่วไปด้วยความบันเทิงใจ โดยมีอิสรภาพทางจิตเป็นพื้นฐานและเป็นที่มุ่งหมาย สังคมนี้เปิดโอกาสเสมอ ในการรับผู้มีระดับจิตใจที่พร้อมจะปฏิบัติเช่นนี้ได้ และผู้ที่รู้สึกตนว่าระดับจิตใจยังไม่เข้มแข็งพอ เห็นเป็นการผินจิตใจ ไม่สามารถปฏิบัติต่อไป ก็มีสิทธิที่จะออกไปได้ด้วยความสมัครใจเสมอ เป็นสังคมที่มีความเป็นอยู่อย่างปลอดภัย โปร่ง และมีเสรีภายในกรอบแห่งวินัย มุ่งอิสรภาพทางจิตใจเป็นสำคัญ เป็นสังคมตัวอย่าง ซึ่งจะทำให้มีขึ้นไม่ได้ด้วยการบังคับเวนแต่ด้วยวิธีการฝึกฝนอบรม เพื่อยกระดับจิตใจให้พร้อมขึ้นไปเป็นขั้น ๆ

การศึกษาของพระสงฆ์

คำว่า บวชเรียน เป็นคำที่แสดงความรู้สึกขึ้นพื้นฐานของพระสงฆ์อย่างหนึ่ง คือถือว่าการบวชเป็นของการคู่กับการเรียน ผู้บวชแล้วมีหน้าที่ที่จะต้องศึกษาเล่าเรียน การบวชแล้วไม่เรียนถือเป็นการเสียหายนอย่างแรงข้อหนึ่ง พระผู้นำหมู่คณะมีความรับผิดชอบที่จะต้องจัดให้มีการศึกษาขึ้น และวัดมักจะมีข้อบังคับเกี่ยวกับการเรียนไว้ซึ่งจะมองเห็นได้ทั่วไป สำหรับในชนบทเมื่อมีผู้บวชเป็นสามเณร พระผู้ปกครองจะจัดให้ได้เล่าเรียนปริยัติธรรมขั้นต้น แล้วหาทางส่งเข้ามาศึกษาเล่าเรียนต่อในตัวเมืองหรือในเมืองหลวง สำหรับตัวพระภิกษุสามเณรผู้เล่าเรียนเอง ก็มักเป็นผู้ใฝ่ใจดีจนชวนพยายามหาทางเล่าเรียนวิชาการทุกอย่าง ที่ตนมีโอกาสจะเล่าเรียนได้ ปัญหาทางการศึกษาของคณะสงฆ์ขณะนี้ คงมีแต่เพียงว่าทำอย่างไรจะมีบริการให้การศึกษาคพอเพียง และทำอย่างไรจะดำเนินการศึกษาให้ได้ผลดีเท่านั้น ปัญหาเรื่องจะไม่มีผู้เรียนนั้น เป็นอันไม่มี

การจัดการศึกษาในรูปมหาวิทยาลัยสงฆ์ก็ดี หรือการศึกษาปริยัติธรรมแผนใหม่แบบอื่น ๆ ที่มีวิชาการทั่วไปประกอบก็ไม่ใช่ของใหม่ แต่เป็นการนำหลักการเดิมมาดำเนินการในรูปใหม่เท่านั้น เพราะในสมัยโบราณ วัดต่าง ๆ ก็ทำหน้าที่นี้อยู่แล้ว โดยสอนให้ทั้งวิชาการทางโลกเท่าที่มีให้ศึกษากันในสมัยนั้น เช่น ภาษาไทย เลขคณิต ศิลปกรรม เป็นต้น และวิชาทางบาสิธรรมด้วย ต่างแต่ว่าในสมัยปัจจุบันได้นำมาจัดตั้งเป็นองค์การ มีระบบการดำเนินงานรัดกุมยิ่งขึ้นเท่านั้นเอง วิธีการเช่นนี้เป็นการเหมาะสมสำหรับสภาพการณ์ของสังคมและของคณะสงฆ์ในสมัยปัจจุบัน เพราะการเรียนวิชาการ

ทั่วไปประกอบ ก็คือการทำความรู้จักมนุษย์ในสมัยปัจจุบัน เรียนรู้
ความเป็นอยู่ ความรู้สึกและสติปัญญาของเขา ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญสำ-
หรับตนเอง ในการเข้าใจธรรม และในการเข้าไปสัมพันธ์กับชาวโลก
อย่างได้ผล

ลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งของการดำเนินการศึกษาของคณะสงฆ์
คือใช้ทุนน้อย ข้อนี้เห็นได้จากงบประมาณในการดำเนินงานด้าน
ปริยัติธรรม ทั้งนักธรรมและบาลี ซึ่งใช้งบประมาณแผ่นดินปีละ
๑,๐๐๐,๐๐๐ บาท รวมกับเงินศาสนสมบัติกลางอีกปีละประมาณ
๒๐๐,๐๐๐ บาท แต่ให้การศึกษาแก่ภิกษุสามเณรถึง ๑๖๕,๖๗๐ รูป
แม้ว่าผลที่ได้จากการลงทุนน้อยเช่นนี้ อาจจะไม่พอใจของผู้ที่มองเฉพาะ
ในแง่ผลได้ แต่ก็มักจะมองเห็นว่าคุ้มค่า เพราะผลได้คงไม่น้อยกว่า
การลงทุนของรัฐ ปีละประมาณ ๔๖ ล้านบาท เพื่อเป็นค่าอาหารและ
เครื่องนุ่งห่มของนักโทษในคุกประมาณ ๔๐,๐๐๐ คน กับผู้ต้องขังจร
อีกจำนวนหนึ่งเป็นแน่ มองให้แคบเข้ามาอีก ขอให้นึกถึงมหาวิทยาลัย
สงฆ์ เช่น มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีทุนดำเนินงานประจำปี
ซึ่งได้รับอุปถัมภ์จากงบประมาณแผ่นดิน ศาสนสมบัติกลาง และ
องค์กรเอกชน เช่น มูลนิธิอาเซีย เป็นต้นรวมกันประมาณ ๖๐๐,๐๐๐
บาท (หกแสนบาท)^๑ เงินจำนวนนี้ต้องใช้ในการดำเนินกิจการทุกด้าน
คือให้การศึกษาแก่ภิกษุสามเณรในแผนกต่าง ๆ ๔ แผนก จำนวน
ประมาณ ๑,๑๐๐ รูป และดำเนินงานเผยแผ่ เช่น โรงเรียนพุทธ-
ศาสนาวินอาทิตย์ ซึ่งมีนักเรียนประมาณ ๑,๔๐๐ คน เป็นต้น

๑. เทียบงบประมาณประจำปีมหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งมีนักศึกษา ๓๕๓ คน
ปีละ ๗,๓๔๕,๘๐๐ บาท

การดำเนินการศึกษาชั้นมหาวิทยาลัยสงฆ์ ด้วยทุนที่น้อยกว่าโรงเรียนมัธยมเล็ก ๆ แห่งหนึ่งเช่นนี้ ในความรู้สึกของคนทั่วไป น่าจะเป็นไปไม่ได้ แต่ในเมื่อทำอยู่แล้วและทำได้จริงก็อาจก่อให้เกิดความเข้าใจผิดแก่ผู้ไม่รู้ข้อเท็จจริง จึงเป็นเรื่องที่น่าศึกษาว่าทำได้อย่างไร

มหาวิทยาลัยสงฆ์ ใช้ทุนส่วนใหญ่ในการจัดหาอุปกรณ์การศึกษา เครื่องใช้สอยทั่วไป เงินเดือนและค่าสมนาคุณแก่อาจารย์ฆราวาส ซึ่งทำการสอนด้วยศรัทธาและรับค่าตอบแทนในอัตราต่ำกว่าปกติ ส่วนครู อาจารย์ เจ้าหน้าที่ที่เป็นพระภิกษุนั้น ไม่มีเงินเดือน แต่ทางมหาวิทยาลัยสงฆ์จัดนิยัตติถวาย ระหว่างรูปละ ๒๕๐ บาท ถึง ๔๐๐ บาทต่อเดือน เพื่อเป็นค่าภัตตาหารและค่าพาหนะในคราวจำเป็น (นิยัตติไม่ใช่เงินเดือนเพราะไม่ได้จ่ายให้ตามปริมาณงาน ไม่มีการเพิ่มหรือขึ้นให้ตามอายุการปฏิบัติงาน ไม่มีการจ่ายเบี้ยเลี้ยงและไม่มีการรางวัลการปฏิบัติงานกินเวลา) ภิกษุเจ้าหน้าที่ที่เอาใจใส่ในการปฏิบัติงาน จะทำงานเฉลี่ยวันละ ๘-๑๒ ชั่วโมง (ไม่นับกิจวัตรหรือหน้าที่ที่วัดของตนเองด้วย) หยุดงานเฉพาะวันพระ (ซึ่งอาจไม่หยุดถ้ามีงานรีบด่วน) ต้องทำงานหลายอย่างไปพร้อม ๆ กัน ไม่นับกิจการพิเศษที่จัดขึ้นเป็นครั้งคราว

จริงอยู่ การทำงานหนักและหลายด้านในเวลาเดียวกันอาจมีผลหลักการทำงานไปบ้าง เพราะอาจทำให้การปฏิบัติงานด้านใดด้านหนึ่งไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร แต่เป็นสิ่งที่จำต้องทำในเมื่อมีเจ้าหน้าที่และทุนจำกัด และยังเป็นเครื่องแสดงว่าการทำงานด้วยศรัทธาเป็นสิ่งที่เป็นไปได้อยู่ และทำได้จริงด้วย สำหรับฆราวาส ถึงแม้จะไม่อาจปฏิบัติถึงขั้นนี้ได้ เพราะความเป็นอยู่ต่างจากพระมีความผูกมัดในเรื่องการครองชีพมาก ต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของตนและครอบครัว

ครัว ต้องคิดถึงตนเองเป็นเรื่องสำคัญก่อน แต่ควรเป็นเครื่องเตือนสติให้ผู้ปฏิบัติงานรู้จักขอบเขตความสำคัญของเงินว่า ผลสำเร็จของงานเท่านั้นที่เป็นจุดหมายของการทำงาน เงินเป็นเพียงอุปกรณ์ คือเครื่องช่วยเหลือให้ผู้ทำงานสามารถมีชีวิตส่วนตัวที่เป็นสุข มีความเป็นอยู่สะดวกสบายพอสมควร และไม่มีข้อวิตกกังวลในเรื่องการครองชีพ ซึ่งจะช่วยให้ปฏิบัติหน้าที่ของตนได้โดยสมบูรณ์ จนถึงผลสำเร็จของงานได้ เงินอาจเป็นเครื่องกระตุ้นในการทำงานได้ แต่ไม่ควรให้ถึงเป็นจุดหมายของการทำงาน

หลักกรรมกับการทำงาน

ปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งของสังคม น่าจะได้แก่ความรู้สึกของคนในการทำงาน คนจำนวนไม่น้อย แทนที่จะคิดว่าจุดหมายของงานคือความสำเร็จของงาน กลับรู้สึกไปว่าเงินเป็นจุดหมายของการทำงาน ผลสำเร็จของงานเป็นเพียงเครื่องประกอบเพื่อให้ได้เงินเท่านั้น ทำให้เกิดความยึดมั่นในอาชีวะมากเกินไป มักทำงานเพื่อให้เสร็จ หรือให้เข้าใจว่าสำเร็จ หรือถ่วงความสำเร็จไว้ ในเมื่อการถ่วงนั้น จะเป็นเหตุให้ตนได้เงินมากขึ้น จึงก่อให้เกิดผลเสียหายแก่สังคมเป็นอย่างมาก ความรู้สึกอย่างนี้ อาจเกิดขึ้นเพราะสถานการณ์บังคับ แต่ที่สำคัญนั้น เป็นเพราะการอบรมสร้างทัศนคติกันมาผิด ๆ รวมถึงความเข้าใจผิดในหลักกรรมด้วย ซึ่งจะต้องแก้ไขที่สาเหตุ

มองจากแง่หลักกรรม การขาดสันโดษในความเป็นอยู่และขาดอิทธิบาทในการปฏิบัติงาน เป็นสาเหตุสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งที่ทำให้การปฏิบัติงานบกพร่องย่อหย่อน และทำให้การเร่งรัดความเจริญของประเทศ ไม่เกิดผลสำเร็จในปริมาณงานและในระยะเวลารวดเร็วเท่าที่ควร

ตัวอย่างที่เห็นได้ง่าย ประชาชนบางกลุ่มในบางท้องถิ่นซึ่งยังมีฐานะทางการเงินต่ำ รายได้น้อย แต่ชอบเป็นอยู่อย่างฟุ่มเฟือย และชอบประกวดประชันความมั่งมีกัน เมื่อมีสินค้าประเภทฟุ่มเฟือยจากเมืองหลวงเข้าไปใหม่ ๆ จะพยายามหาซื้อมาใช้ แม้ด้วยการกู้หนี้ยืมสินเข้ามา เพียงเพื่อมาอวดและแข่งฐานะกัน ไม่คำนึงถึงฐานะการเงินของตนหรือประโยชน์และความจำเป็นของสิ่งของเป็นสำคัญ ไม่มีการอดกลั้นและบังคับจิตใจของตนเอง ทำให้เกิดปัญหาทางการเงินในครอบครัว และเป็นปัญหาเศรษฐกิจของสังคม ด้วยความไม่สันโดษในกรณีเช่นนี้ อย่างน้อยก็ทำให้ขาดความอดทน ในการรอคอยผลสำเร็จที่เกิดจากการทำงานของตน ขาดความคิดที่จะฟื้นฟูฐานะด้วยความเพียรของตน มักเป็นหนี้สิน และหากอยู่ในขั้นรุนแรง ขาดความยั้งคิด อาจถึงทำความผิดที่ร้ายแรง เช่น การปล้นสะดมก็ได้

คนทำงานบางพวก มีรายได้ไม่มากนัก แต่ขาดสันโดษ ชอบใช้ชีวิตฟุ่มเฟือย หรูหรา ตั้งจุดหมายชีวิตไว้เพียงแค่การหาทางบำเรอความสุขสำราญแก่ตนเอง เทียวเตร่ เข้าไนท์คลับ สังคมจัด เป็นอยู่เกินฐานะ ชอบเป็นหนี้สิน อย่างน้อยก็ทำให้ความคิดเหินห่างจากงาน ขาดความใส่ใจในหน้าที่ ไม่คิดปรับปรุงงานและฐานะของตนเอง เป็นเหตุให้ปฏิบัติหน้าที่บกพร่องย่อหย่อน หรืออย่างร้ายแรงถึงทำการทุจริตต่อหน้าที่

ส่วนการปฏิบัติงานที่ถูกต้องตามหลักธรรมก็คือ ความเป็นผู้มักน้อยสันโดษในความเป็นอยู่ตามฐานะ สามารถปรับตัวให้มีความสุขได้ในฐานะนั้น ๆ มีความยั้งคิดอดกลั้นในด้านการใช้จ่าย ไม่เลื่อนฐานะความเป็นอยู่ ก่อนที่จะเลื่อนฐานะการปฏิบัติหน้าที่การงานของตน มีความรักและมุ่งมั่นในการปฏิบัติหน้าที่ และพิจารณาหาทาง

ปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้นไป ซึ่งเรียกตามหลักธรรมว่ามีอิทธิบาท

ในสังคมประชาธิปไตย ผู้นำที่ได้รับการเคารพและยกย่องสรรเสริญจากประชาชนทุกคน เป็นผู้ที่มักน้อยสันโดษในความเป็นอยู่ และมีอิทธิบาทในการปฏิบัติงานและหน้าที่ของตนทั้งสิ้น

พระสงฆ์ในความหมายของพระพุทธเจ้า ย่อมจะต้องเป็นผู้ที่สละความเป็นอยู่อย่างฟุ่มเฟือย มีชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ ในความหมายของสันโดษ เป็นผู้รักและมุ่งมั่นในการปฏิบัติหน้าที่ของตน ในความหมายของอิทธิบาท เป็นตัวอย่างของผู้ที่ได้รับความสุขพร้อมทั้งความสำเร็จ ข้อควรระวังสำหรับผู้ปฏิบัติตามตัวอย่างอยู่ที่ต้องกำหนดให้ถูกต้องว่า ฐานะของตนควรทำได้แค่ไหน อะไรเป็นหน้าที่ อะไรเป็นผลสำเร็จที่เป็นจุดหมายแห่งหน้าที่ของตน

คำสั่งคณะกรรมการฝ่ายศาสนา
ที่ ๑/๒๕๒๕
เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการจัดพิมพ์หนังสือพระพุทธศาสนา
ในโอกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ

ด้วยในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ เพื่อเป็นการสนองพระมหากรุณาธิคุณที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระคุณูปการต่อประเทศชาติบ้านเมืองเป็นอเนกประการ และทรงเป็นพุทธมามกะโดยกฎมณเฑียรบาลตามเยี่ยงอย่างพระมหากษัตริย์ไทยแต่โบราณทุกพระองค์ ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมั่นคงสืบมาจนบัดนี้ หลักระบบคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้เข้าสู่จิตใจของประชาชนเป็นรากฐานของขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ที่บรรพบุรุษไทยยึดถือร่วมกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จึงเห็นเป็นการสมควรจัดพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษา ครบ ๕ รอบ

ฉะนั้น อาศัยคำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ ๒/๒๕๒๗ ลงวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๒๗ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายศาสนา จึงแต่งตั้งคณะกรรมการจัดพิมพ์หนังสือพระพุทธศาสนา ในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษา ครบ ๕ รอบ ดังต่อไปนี้

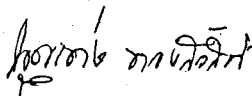
๑. พระธรรมรัชมนี	ที่ปรึกษา
๒. พระเทพมนี	"
๓. พระราชวรมณี	"
๔. พระโสภณคณาภรณ์	"
๕. พระมหานคร เขมปาสิ	"

๖. รองอธิบดีกรมการศาสนา (นายแจ้ง สุขเกื้อ) ประธานคณะทำงาน
๗. พ.อ. สุข เจริญรัตน์
๘. นายประเสริฐ เรืองสกุล "
๙. นายบุญยง ว่องวานิช "
๑๐. นายสมพร เทพสิทธา "
๑๑. นายแปลก สนธิรักษ์ "
๑๒. นายสุชีพ ปุญญานุภาพ "
๑๓. พ.อ. ทองคำ ศรีโยธิน "
๑๔. นายทรงวิทย์ แก้วศรี "
๑๕. ผู้อำนวยการกองศาสนูปถัมภ์ "
๑๖. ผู้อำนวยการกองศาสนศึกษา คณะทำงาน
และเลขานุการ
๑๗. หัวหน้าฝ่ายองค์การศาสนาในประเทศ คณะทำงาน
และผู้ช่วยเลขานุการ
๑๘. หัวหน้าฝ่ายปริยัติปกครอง "

ให้คณะทำงานคณะนี้มีหน้าที่ดำเนินการรวบรวมเรียบเรียงต้นฉบับหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชนมพรรษา ครบ ๕ รอบ โดยรวบรวมเป็นชุด ประมาณ ๖-๗ เรื่อง ในเล่มเดียวกัน จัดพิมพ์จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม ให้เรียบร้อย บรรลุดุติประสงค์ต่อไป

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๑๓ มกราคม ๒๕๒๔

(นายบุญเที่ยง ทองสวัสดิ์)

รองนายกรัฐมนตรี

ประธานคณะกรรมการฝ่ายศาสนา

เมื่อแรกมีคำสั่งแต่งตั้ง นายบุญเที่ยง ทองสวัสดิ์ อธิบดีรองนายกรัฐมนตรี เป็นประธาน
ปัจจุบัน นายพงษ์ สารดิน รองนายกรัฐมนตรี เป็นประธาน

ภาคผนวก

รายชื่อหนังสือที่คณะทำงานดำเนินการจัดพิมพ์

รายชื่อหนังสือชุดหลักธรรมราชสดุดี ๓ เล่ม

๑. ประมวลลสารคดียกรรม นายสุทธิพงศ์ ตันตยาพิศาลสุทธิ และ นายคมสัน สังฆมณี บรรณาธิการ
๒. ทศพิธราชธรรม นายทรงวิทย์ แก้วศรี บรรณาธิการและผู้เรียบเรียง
๓. พระบรมราโชวาท นายทรงวิทย์ แก้วศรี นายประภาส สุระเสน นายชนินท์ ลุขเกษ และ นายประสิทธิ์ จันรัตน์ บรรณาธิการ

รายชื่อหนังสือชุดหลักธรรมเฉลิมพระเกียรติ ๖๐ เล่ม

๑. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๑ : พระพุทธศาสนาในอินเดีย ตอน ๑ (สมัยก่อนพุทธกาล-พระพุทธศาสนาอุบัติ) โดย พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตยาโณ)
๒. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๒ : พระพุทธศาสนาในอินเดีย ตอน ๒ (สถาบันพระสงฆ์-จุดเด่นในพระพุทธศาสนา) โดย พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตยาโณ)
๓. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๓ : พระพุทธศาสนาในอินเดีย ตอน ๓ (สถานการณ์พระพุทธศาสนาภายหลังพุทธปรินิพพาน-สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช) โดย พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตยาโณ)
๔. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๔ : พระพุทธศาสนาในอินเดีย ตอน ๔ (พระพุทธศาสนาในพุทธศตวรรษที่ ๓-๕) โดย พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตยาโณ)
๕. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๕ : พระพุทธศาสนาในอินเดีย ตอน ๕ (สมัยราชวงศ์คุปตะ-สมัยปัจจุบัน) โดย พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตยาโณ)
๖. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๖ : พระพุทธศาสนาในลังกา พม่าและมอญ โดย พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตยาโณ)
๗. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๗ : พระพุทธศาสนาในประเทศจีน โดย พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตยาโณ)
๘. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๘ : พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ตอน ๑ (สมัยโบราณ-สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) โดย พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตยาโณ)
๙. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๙ : พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ตอน ๒ (สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว-สมัยปัจจุบัน) โดย พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตยาโณ)

๑๐. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๑๐ : พระพุทธศาสนาในอินโดจีน (ลาว เขมร และเวียดนาม) โดย นายทรงวิทย์ แก้วศรี
๑๑. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๑๑ : พระพุทธศาสนาในมาเลเซีย สิงคโปร์ และอินโดนีเซีย โดย นายทรงวิทย์ แก้วศรี
๑๒. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๑๒ : พระพุทธศาสนาในจีน ไต้หวัน และทิเบต โดย นายทรงวิทย์ แก้วศรี
๑๓. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๑๓ : พระพุทธศาสนาในเกาหลี และญี่ปุ่น โดย นายทรงวิทย์ แก้วศรี
๑๔. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๑๔ : พระพุทธศาสนาในอังกฤษและเยอรมัน โดย นายทรงวิทย์ แก้วศรี
๑๕. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๑๕ : พระพุทธศาสนาในสหรัฐอเมริกา โดย นายทรงวิทย์ แก้วศรี
๑๖. พระเจ้าอโศกมหาราชกับพระพุทธศาสนา โดย นายทรงวิทย์ แก้วศรี
๑๗. พระพุทธประวัติ โดย พระมหาประยูร ธมฺมจิตฺโต (มีฤทธิ์)
๑๘. บทวิเคราะห์พระพุทธศาสนา โดย นายสุชีพ ปุญญานุภาพ และ นายวศิน อินทสระ
๑๙. แก่นพุทธศาสตร์ (อริยสัจ ๔) โดย นายวศิน อินทสระ
๒๐. หลักกรรมและสังสารวัฏ โดย นายวศิน อินทสระ
๒๑. พระพุทธคุณ โดย พันเอกบุญสม เจริญ
๒๒. พระพุทธเจ้าของเราท่านตรัสสอนไว้ โดย พันเอกบุญสม เจริญ
๒๓. สามัคคีธรรม โดย พันเอกบุญสม เจริญ
๒๔. อปริหานิยธรรม โดย พันเอกบุญสม เจริญ
๒๕. สาราณียธรรม โดย พันเอกบุญสม เจริญ
๒๖. จักร ๔ โดย เรือตรีประเสริฐ คำผาลา
๒๗. พรหมวิหารธรรม โดย พันเอกวัชร กงอดศักดิ์
๒๘. ขรवासธรรม โดย เรือตรีสารี อินสอน
๒๙. สัมปยุตธรรม ๗ (สมบัติผู้ดี ๗ ประการ) โดย เรือโท ทองย้อย แสงสินชัย
๓๐. สอนคนยลรอบทิศ (เรื่องทีศทก) โดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชนิตา รักษ์พลเมือง
๓๑. พุทธศาสนิกชนไทยไปอินเดีย (อุบาสกธรรม) โดย รองศาสตราจารย์ ประภาศรี สีหอำไพ
๓๒. พุทธจริยา โดย พันเอกนวม สงวนทรัพย์
๓๓. พุทธจริยา: แบบอย่างในการดำเนินชีวิต โดย รองศาสตราจารย์อัยยา โกมลกาญจน

๓๔. แก้วตา-ขวัญใจ (บุคคลหาได้ยาก) โดย นางพุลศรี เจริญพงษ์
๓๕. "แม่ของฉัน" (ความเห็นอกเห็นใจ) โดย นางพุลศรี เจริญพงษ์
๓๖. ธรรมจริยา การประพาดิธรรม โดย นายอดิศักดิ์ ทองบุญ
๓๗. การพัฒนาปัญญา โดย รองศาสตราจารย์สุวรรณ เพชรนิล
๓๘. กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ โดย พระมหาอดิศร ถิรสีโล
๓๙. บุญ บาป กุศล อกุศล สันโดษ อสันโดษ โดย นาวาเอกสมจิต รัตนจันทร์
๔๐. ธรรมมีอุปการะมาก อคติ ๔ อบายมุข ๔ โดย นาวาตรีประสิทธิ์ จิราย่างกูร
เรือโทวิโรจน์ พิศเพ็ง และเรือตรีวินัย ตะเกาพงศ์
๔๑. คุณธรรม ๔ ประการ โดย พระครูพุทธศาสนโศภน นาวาตรีอภิชัย
ชาวีรักษ์ และ เรือโทมนูญ จันทรนวล
๔๒. คัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา โดย นายทรงวิทย์ แก้วศรี
๔๓. เบญจศีล เบญจธรรม โดย นายทรงวิทย์ แก้วศรี
๔๔. การบรรพชาอุปสมบท โดย พระครูพุทธศาสนโศภน (แคล้ว สุสัจโจ) และ
นาวาเอกวิระ วัฒนินันตร์
๔๕. คุณธรรมประจำใจ โดย นายจ่านงค์ ทองประเสริฐ
๔๖. สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน โดย พระโสภณเคนดารักษ์ (ระแบบ จิตยาโณ)
๔๗. วิปัสสนาสาริธ อธิบายวิธีปฏิบัติวิปัสสนาด้วยตัวเองตามแผนภาพ
โดย นายธนิต อยู่โพธิ์
๔๘. แวันธรรม เล่ม ๑ (ความเจตียวฉลาด) โดย นายแปลก สนธิรักษ์
๔๙. แวันธรรม เล่ม ๒ (พูดดีเป็นศรีแก่ตัว) โดย นายแปลก สนธิรักษ์
๕๐. แวันธรรม เล่ม ๓ (ดีเป็นแก้ว) โดย นายแปลก สนธิรักษ์
๕๑. แวันธรรม เล่ม ๔ (การปกครองตน) โดย นายแปลก สนธิรักษ์
๕๒. พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ โดย นายสุชีพ ปุญญานุภาพ และ นาวาอากาศเอก
สมัย สิงห์ศิริ
๕๓. สถาบันสงฆ์ในสังคมไทย โดย พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต)
๕๔. บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน โดย พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต)
๕๕. วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดย นาวาเอกประยงค์ สุวรรณบุปผา
๕๖. มรยาทชาวพุทธ ตอน ๑ โดย นางสมทรง ปุญญฤทธิ์
๕๗. มรยาทชาวพุทธ ตอน ๒ โดย นางสมทรง ปุญญฤทธิ์
๕๘. มรยาทไทย ตอน ๑ โดย นางสมทรง ปุญญฤทธิ์
๕๙. มรยาทไทย ตอน ๒ โดย นางสมทรง ปุญญฤทธิ์
๖๐. สารบัญและตรวจค้นเรื่อง หนังสือชุดหลักธรรมเฉลิมพระเกียรติ
โดย นายทรงวิทย์ แก้วศรี

คณะกรรมการขอขอบพระคุณและขอบคุณ

สถาบันและหน่วยงาน

สำนักพระราชพิธีการ

กรมการศาสนา	โรงพิมพ์การศาสนา
กรมศิลปากร	ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล สหประชาพาณิชย์
หอสมุดแห่งชาติ	ห้างหุ้นส่วนจำกัด กนกศิลป์ฟิล์ม
ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย	คาเธ่ย์ฟิล์ม
ธนาคารกสิกรไทย สำนักงานใหญ่	แมนคอมพิวกราฟิก

บุคคล

นายวิโชค มุกตามณี	คณะผู้เรียบเรียง
นายฉัตรชัย ดวนภูเปีย	ศิลปินภาพปกและภาพประกอบ
นายสุชาติ มุกตามณี	นายปทุม ผิวนวนล
นางสาวบังอร ชื่นพึง	นายบุญเห็น เล่าสกุล
นายศกรินทร์ วิเศษะพันธ์	นายรัชชัย อุ่ณปรีชาพาณิชย์
นางอัจฉรา พิทักษ์เขต	นายเกิดชัย ชัยสาครธรรม
นางสาวปานใจ เจียมพาณิชย์	นางกฤษณา เรืองอุไร
นายประภาส สุระเสน	นายองอาจ อธิมอญ
นางสาวรัตนมน แก้วศรี	นางสาวปิยพร ศุกลรัตน์เมธี
นายกมล รอดคล้าย	นางสาววรรณา ชารานา
นางสาวพิศมัย กริศรี	นายวชิระ ฉายศิริ

พิมพ์เผยแพร่จำนวน ๑๐,๐๐๐ ฉบับ พุทธศักราช ๒๕๓๐

โรงพิมพ์การศาสนา

๓๑๔/๓๑๖ ปากซอยบ้านนาตร ถนนบำรุงเมือง ป้อมปราบ กรุงเทพฯ ๑๐๑๐๐

โทร. ๒๒๓๓๓๕๑, ๒๒๓๕๕๔๘

นายปทุม ผิวนวนล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๓๐